

Трети форум „Българска граматика“

Third Forum “Bulgarian Grammar”

*Third Forum "Bulgarian Grammar"
Трети форум „Българска граматика“*

ТРЕТИ ФОРУМ „БЪЛГАРСКА ГРАМАТИКА“

Светла Коева

Институт за български език – БАН

Красимира Чакърва

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

На 20.10.2016 г. в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН, бе проведен Трети форум „Българска граматика“. Форумът „Българска граматика“ се организира за трета поредна година от Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ и езиковедските българистични катедри. Темата на дискусиата през 2016 година беше „Функционалната граматика – постижения и перспективи“. Във Форума взеха участие известни български езиковеди от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, Югозападния университет „Неофит Рилски“, Нов български университет, Русенския университет „Ангел Кънчев“, Университета по библиотекознание и информационни технологии и др.

Тази година Форумът се организира от Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. Форумът бе открит от проф. д-р Светла Коева – директор на ИБЕ при БАН, която поздрави присъстващите и благодари на съорганизаторите на научното събитие. След това думата бе дадена за приветствие на г-н Николай Кънчев – заместник-директор на Националното издателство за образование и наука „Аз-буки“.

Водещ на пленарното заседание беше доц. д-р Красимира Чакърва от ПУ „Паисий Хилендарски“. Най-напред тя даде думата на проф. д.ф.н. Иван Куцаров, доайен на пловдивската лингвистична школа и един от най-авторитетните български последователи на учението на А. В. Бондарко за функционално-семантичните полета. В доклада си („Функционално-семантичната граматика на А. В. Бондарко“) лекторът проследи историята на появата и развитието на теорията на руския лингвист А. В. Бондарко за функционално-семантичните категории и функционално-семантичните полета, в основата на която стоят постановките на О. Йесперсен и И. И. Мешчанинов за понятийните катего-

рии. Според Ив. Куцаров тази теория се оказва подходяща основа както за синхронно описание на даден език, така и за съпоставително изследване на два или повече езика. Ив. Куцаров представи и собствените си виждания по редица спорни въпроси, като направи и нови предложения за развитие на учението за функционално-семантичните полета.

Автор на втория пленарен доклад („Функционализъмът на късния А. В. Бондарко“) бе чл.-кор. проф. д.ф.н. Стоян Буров от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. В експозето си лекторът подчерта, че А. В. Бондарко е създател на оригинална теория на функционалната граматика с множество последователи в целия славистичен свят. Проф. Ст. Буров представи четирите периода в научното дело на А. В. Бондарко: първи (ранен) период – от 1958 до 1971 г., в който ученият се занимава основно с глаголна проблематика; втори (основен за теорията) период – от 1971 г., когато излиза „Грамматическая категория и контекст“, до 1984 г. – период, в който авторът оформя и представя пред научния свят оригиналната си теория на функционалната граматика; трети период – от 1984 г., когато излиза „Функциональная грамматика“, до 1996 г. – период, в който се разработва теорията за функционално-семантичните полета и в който излизат от печат шестте тома на „Теория функциональной грамматики“ (1987 – 1996) – венец в теоретичните търсения и изследвания на Бондарко и неговите последователи, както и английската версия на теорията му *Functional grammar. A field approach* (1991); четвърти (късен) период – след 1996 г., период, в който Бондарковата функционална граматика разширява своя обект, като се развива в учение за функциите на езиковите единици, за закономерностите и правилата за тяхното функциониране в изказването, за взаимодействието на елементите от различни равнища и за аспектите на езиковата система в речта.

След като изслушаха двата пленарни доклада, присъстващите имаха възможност да се включат в интересна дискусия, свързана с приложението на функционалната граматика в синхронното описание на естествените езици, в съпоставителните изследвания и в преводаческата практика. Бе направен критичен коментар на някои от понятията, използвани в теорията за функционално-семантичните полета.

Второто заседание на Граматичния форум бе ръководено от проф. д-р Светла Коева. В него представиха свои разработки лектори от различни академични институции. Тематиката на докладите бе широкоспектърна – авторите фокусираха вниманието на аудиторията върху постиженията на водещи учени в сферата на функционалната граматика (А. В. Бондарко, М. Халидей, С. Дик, М. Всеволодова и др.), върху спорните въпроси относно някои теоретични постановки на тези учени, върху предимствата на функционалната граматика при изучаването на различни езикови категории (лексикални и граматични) и в практиката на езиковото обучение.

Д-р Силиян Стойчев от СУ „Св. Климент Охридски“ запозна присъстващите с влиянието на идеите на пражкия структурализъм върху научните трудове на А. В. Бондарко и Ив. Куцаров. В доклада си „Идеите на пражкия функционален структурализъм в трудовете на проф. А. В. Бондарко и на проф. Ив. Куцаров“ авторът подчерта, че Пражката школа, известна още и като Пражки лингвистичен кръжок, е една от първите структуралистични лингвистични школи, заслужено определяна като функционалноструктуралистична. Съществено влияние върху създаването и разработването на функционалната граматика във вида ѝ, познат ни от трудовете на А. В. Бондарко и на Ив. Куцаров, имат някои от най-приносните идеи на тази школа: концепцията на Р. Якобсон за бинаризма, известна още като теория за маркираността; разработените от пражките структуралисти функционален подход към езиковите явления и концепция за център и периферия в езика; идеята за теоретичната значимост на синхронните контрастивни изследвания. Ст. Стойчев обобщава, че функционалната граматика, пред която стоят още много научни предизвикателства, е доказано приложима и при описанието на един отделен език, и при контрастивните изследвания.

Докладът на доц. д-р Красимира Чакърова от ПУ „Паисий Хилендарски“ („Към въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език“) бе посветен на едно от ключовите понятия в теорията на А. В. Бондарко – *функционално-семантично поле*, и имаше за цел да представи нова класификация на типовете функционално-семантични полета в съвременния български език. В хода на анализа бяха коментирани популярните класификационни модели на А. В. Бондарко и Ив. Куцаров за функционално-семантичните полета в руския и българския език, като беше поставен акцент върху някои проблематични пунктове в становищата на двамата автори. Предлаганата от доц. Кр. Чакърова класификация се основава на базата на няколко основни критерия: 1) сфера на функциониране; 2) наличие/отсъствие на структурен център (ядро); 3) състав на полевата периферия; 4) степен на функционална автономност; 5) семантичен обхват. Бяха посочени и аргументи в подкрепа на схващането, че функционално-семантичните категории изграждат микрополета не само около маркираните членове на ядрото – морфологична категория, но и около немаркираните членове (притежаващи както общо, така и главно значение).

Доц. д-р Палмира Легурска от ИБЕ при БАН изнесе доклад на тема „Теорията за семантичните параметри на И. Мелчук и прилагането ѝ за изучаване на съчетаемостта в съпоставителен план“. За анализ на съчетаемостта се използва операционално-семантичният параметър – абстрактен общ смисъл, който има различни словесни реализации, и то такива, че изборът на нужната реализация се определя напълно от думата, към която се присъединява този смисъл. Научните изводи бяха подкрепени от илюстративни примери от бъл-

гарския и руския език, разгледани в съпоставителен план. Авторката подчерта, че методиката е особено актуална за активното владение на езиците, като при това се изследва съчетаемостта на думите.

На функционалната граматика на Майкъл Халидей (An Introduction to Functional Grammar 1985; An Introduction to Functional Grammar 2004) бе посветено изследването на д-р Елисавета Балабанова от УниБИТ („Функционалната граматика на М. Халидей за определяне на елементите от тематичното поле в българското изречение“), в което популярната дефиниция на Халидей за *тема* (това, „което говорещият избира за отправна точка на съобщението си“) е използвана за определяне на темата в простото изречение в българския език. Въз основа на корпус от начални абзаци на текстове от художествената литература авторката формулира изводи за това – кои изреченски части най-често се явяват в ролята на тема в простото изречение. Бе изведена йерархия на достъпа до тематичната позиция (най-често тема се явяват подложите, следвани от обстоятелствените пояснения за време, обстоятелствените пояснения за място и на последно място – допълненията), въз основа на което бе формулиран изводът, че участието на изреченските членове в тематичното поле се управлява от тяхната референциална природа и от структурните им особености.

Доц. д-р Цветомира Пашова от СУ „Св. Климент Охридски“ представи доклад на тема „Функционална дискурсивна граматика (Една функционално-структурална граматика, която прекрива границите на традиционния синтактичен конструкт „изречение“). В експозето авторката подчерта, че функционалната дискурсивна граматика е съвременна граматична теория, приемник на теорията на холандския лингвист С. Дик, известна като функционална граматика, и мотивира интереса си към темата с необходимостта да се избере граматична теория като основа за изграждане на университетски курс, в който да се съпоставят отделни аспекти на арабската и българската граматика. Според Цв. Пашова функционалната дискурсивна граматика притежава следните важни характеристики: (а) основава се върху постулатите на структурализма и функционализма едновременно, т.е. дава възможност не само за систематично описание на езиковите единици и структури, но и за установяване на зависимост между редица формално-структурни особености на езиковата система и различните аспекти на комуникативната функция на езика; (б) теорията е типологично базирана, т.е. нейната организация и понятиен апарат са подходящи за описание на различни езици, родствени и неродствени, типологично близки и типологично далечни; (в) теорията представя граматичната организация на езика като набор от функции и форми на четири взаимодействащи си равнища: прагматично, семантично, морфосинтактично и фонологично, с което дава възможност за адекватно отчитане на съотношението между комуникативната единица речеви ход, формално-структурната единица изрече-

ние и речевата единица изказване. Изброените характеристики бяха илюстрирани с примери от арабската и българската граматика.

В доклада си „Категориалност и некатегориалност във функционалната граматика на А. В. Бондарко“ Енчо Тилев от ПУ „Паисий Хилендарски“ разгледа идеите на А. В. Бондарко за категориалността, заложили в трудовете му от 70-те години на XX век и доразвити през по-късните периоди от творчеството му. Дефиницията на категориалните и некатегориалните значения предхожда създаването на цялостната теория на функционално-семантичната граматика и е съществен принос в макролингвистиката. С определянето на признаците, присъщи на категориалните значения (*облигаторност, инвариантност, системна релевантност* и др.), се превъзмогва често срещаното смесване на езикови абстракции с различна йерархична поставеност и се отхвърля възможността за приравняване на термините *граматична категория* и *част на речта*. Некатегориалните значения, както твърди А. В. Бондарко, обхващат по-широки функционални единства – функционално-семантични полета, като те излизат извън семантичната област на граматичните категории в съответния език.

Доц. д-р Анна Николова и доц. д-р Стефка Петкова-Калева от ШУ „Епископ Константин Преславски“ представиха доклада си „Функционалният подход в лингводидактиката“. Авторките разглеждат функционалната парадигма като активно развиващ се подход към описанието на езика. Открояват се две направления. Първото от тях, което може да се определи като „академично“, се базира на принципите на Теорията за функционално-семантичните полета, разработена от А. В. Бондарко и неговите последователи. Морфоцентризмът (граматикоцентризмът) на тази теория, сложната структура на описание, фокусирането на вниманието върху ядрените експонентни структури и спорните въпроси около нейния терминологичен апарат я правят трудно приложима при функционалното описание за целите на лингводидактиката и в частност – за целите на чуждоезиковото обучение. Това води до появата на редица концепции, формиращи отделно „лингводидактично“ направление във функционалната парадигма, но изграждащи своя операционен модел върху основната идея на А. В. Бондарко за интеграцията на единици от различни езикови нива около репрезентацията на основните семантични категории и техните конституенти. Беше предложен анализ на някои от тях – теорията за функционално-комуникативната граматика на М. Всеволодова, немската функционална школа Хале-Потсдам, концепциите на И. Пете, А. Мустайоки и др.

Доц. д-р Яна Пометкова от РУ „Ангел Кънчев“ представи доклада „Изразяване на таксисни отношения чрез номинализации“. В основата на разработката е схващането на А. Бондарко, че функционално-семантичното поле на таксиса е формирано от езикови средства от различни равнища (морфологични, синтактични, лексикални), обединени от обща семантична функция

– да изразяват темпорални отношения между действия в рамките на цялостен период от време, обхващащ комплекс от действия, изразени в изречението. В плана на съдържанието на таксиса се включват хронологическите отношения едновременност, предходност и следходност, които могат да се изразяват както от форми на относителните глаголни времена в сложното изречение, така и от нелични глаголни форми в простото изречение. Авторката разглежда възможността за изразяване на таксисни отношения чрез конструкции с отглаголно съществително име на *-не*. Беше посочено, че функционално-семантичният подход дава добри резултати при изучаване на синтактичната синонимия, тъй като позволява да се обхванат в синтактични редове синонимни синтактични единици независимо от йерархичните отношения помежду им. В основата на синтактичните отношения между подчинени изречения и номинализации с отглаголно съществително име на *-не* лежи принадлежността на глагола и на съществителното име към един и същ категориално-семасиологичен клас (действие), което позволява двете синтактични структури да бъдат определени като синтактични синоними.

Доц. д-р Борислав Георгиев от Нов български университет сподели своите наблюдения и анализ за функционалната грамотност на студентите в доклада си „Функционална грамотност по български език или езикова култура?“. Авторът посочи, че езиковата култура, известна по-рано като „практическа граматика“, е приложна лингвистична дисциплина, имаща за своя цел да осигури спазването на книжовноезиковите норми, кодифицирани в описателните граматики на българския език, в правописните и правоговорните речници. Основната категория, с която борави езиковата култура, е „правилно – неправилно“ с оглед на кодифицираното в посочените по-горе източници. Обучението по роден език в средното училище все още е под влияние на парадигмата за изучаването на мъртвите езици – като основното внимание е насочено към заучаване на граматичната таксономия. Функционалната грамотност обучава как полезно да боравим с информацията, която изпращаме и получаваме, как успешно да си служим и да си помагаме с контекста, в който съществуват изречението или текстът. Затова следва да се разработи цялостна нова парадигма в обучението по роден език, основана върху функционалната грамотност, като граматичните правила трябва да се изучават само тогава, когато това е напълно необходимо, а граматичната таксономия да бъде сведена до минимум.

Третият форум „Българска граматика“ събра над 100 езиковеди от цяла България, което е и основното му предназначение – да осигурява възможност за представяне на идеи и осъществяване на дискусии по интересни и важни проблеми на българското езикознание. Беше поставено началото на представените на Форума доклади да бъдат издавани в отделен том (вече е налице книжката от предишната година). Проф. Светла Коева обяви, че са постъпили

предложения от два университета за тематиката на Форума през 2017 година. След обсъждане езиковедите решиха Четвъртият форум „Българска граматика“ да бъде на тема *Интердисциплинарността*, а негови организатори да бъдат Институтът за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ и Катедрата по български език при Софийския университет „Св. Климент Охридски“. За разлика от научните конференции, които може да са с по-тясна тематична насоченост, да са по конкретно събитие или годишнина, Форумът „Българска граматика“ събира всяка година представители на българистичните катедри от университетите в България и Института за български език и предоставя условия за научни контакти и дискусии. Неслучайно негов инициатор и постоянен съорганизатор е Институтът за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките.

THIRD FORUM „BULGARIAN GRAMMAR“

✉ **Prof. Dr. Svetla Koeva**

Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd, bl. 17
Sofia, Bulgaria
E-mail: svetla@dcl.bas.bg

Dr. Krasimira Angelova Chakarova, Assoc. Prof.

Faculty of Philology
University of Plovdiv
24, Tzar Asen St.
Plovdiv, Bulgaria
Email: krchakarova@gmail.com

Third Forum "Bulgarian Grammar"
Трети форум „Българска граматика“

ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНАТА ГРАМАТИКА НА АЛЕКСАНДЪР ВЛАДИМИРОВИЧ БОНДАРКО

Иван Куцаров

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. След кратки биографични бележки в доклада се проследява пред-историята (свързана с трудове на О. Йесперсен, И. И. Мешчанинов и др. учени), възникването и изграждането на теорията на функционално-семантичната граматика на големия руски лингвист А. В. Бондарко. Отбелязани са най-значимите постижения на това лингвистично направление в Русия и у нас. Поставени са и редица все още дискуссионни въпроси, свързани с прилагането на теорията при съпоставителни изследвания.

Keywords: functional-semantic category; functional-semantic field; center; periphery; grammatical category; morphological category

Озаглавявам по този начин доклада, тъй като е известно, че в наши дни може да се говори за различни видове функционална граматика. Ще говоря за граматиката, изградена върху основата на теорията за функционално-семантичните категории (по-нататък – ФСК) или функционално-семантичните полета (по-нататък – ФСП). Тя е дело на наскоро починалия руски лингвист Александър Владимирович Бондарко (1930 – 2016), един от безспорните лидери на съвременната Санктпетербургска лингвистична школа, доктор на филологическите науки, главен научен сътрудник и ръководител на секция в Института за лингвистични изследвания (Санкт Петербург) на Руската академия на науките (по-нататък – РАН), професор в Катедрата по общо езикознание на Санктпетербургския държавен университет, член-кореспондент на РАН (1997 г.), почетен член на Лингвистическото общество на Чешката република и на Обществото на русистите в България, член на редакционните съвети (или колегии) на лингвистичните органи „Вопросы языкознания“ и „Язык и речевая деятельность“ (Русия); „Cuadernos de Risiística Española“ (Испания), „Съпоставително езикознание“, „Славянски диалози“ и „Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (България) и др. До самата си кончина бе дългогодишен член (и признат от всички членове неформален лидер) на Комисията по граматически анализ към Международния комитет на славистите.

Той получава образованието си във Филологическия факултет на Санктпетербургския университет, където завършва специалността „Славянска филология“ (чешки профил). Ученик и следовник е на забележителния руски лингвист (и българист) Ю. С. Маслов, основоположник на Санктпетербургската аспектологична школа. Работи в областта на граматиката на съвременния руски език, на съпоставителното славянско езикознание, на общото езикознание. Автор (и съавтор) е на над 350 научни труда.

Без съмнение най-съществените му приноси са свързани именно с разработването (и прилагането) на теорията на функционалната граматика, основана върху понятията за функционално-семантичните полета и категориалните ситуации. Създадена в края на 60-те години на XX век, тя много бързо стана популярна в целия славистичен свят (славянски и неславянски), започна да се прилага както при съпоставителни проучвания, така и за синхронно описание на езиците, а изследванията в тази област дадоха и продължават да дават изключително положителни резултати.

Не бива да се отминава и фактът, че през последните години на миналия век под ръководството и редакторството на А. В. Бондарко Институтът по лингвистични изследвания на РАН в Санкт Петербург подготви и издаде върху материал предимно от руския език многотомната *Теория функциональной грамматики* (вж. Теория 1987; 1990; 1991, 1992; 1996; 1996а), където освен него автори са цяла редица бележити руски езиковеди, между които Ю. С. Маслов, В. С. Храковски, Н. А. Козинцева, В. П. Недялков, В. Г. Гак, М. А. Шелякин, Т. Г. Акимова, А. Е. Супрун, В. П. Берков, И. Б. Долинина, И. Н. Смирнов, М. А. Шелякин, немският учен В. Гладров и др. Като продължение на *Теорията* могат да се приемат сборниците *Проблемы функциональной грамматики* (вж. напр. Problemi, 2000; 2003), подготвени отново под ръководството на А. В. Бондарко.

Вече споменах, че първите публикации на автора по темата се отнасят към края на 60-те години (вж. Bondarko, 1967; Bondarko, 1969), но теорията добива завършен вид в книгата му от 1971 г. (вж. Bondarko, 1971). И веднага ще отбележа, че поне според мене това и до днес си остава съчинението, в което теорията е представена най-ясно и последователно. Както авторът сам подчертава, „постановката на въпроса за функционално-семантичните категории в много отношения се опира в научната традиция на теорията за понятийните категории (по-нататък – ПК). Тази теория, както е известно, е свързана преди всичко с имената на О. Йесперсен и И. И. Мешчанинов“ (Bondarko, 1971: 5). Цитирани са трудовете Jespersen, 1958; Meshchaninov, 1945; 1967; 1967a. Може да се добави и Meshchaninov, 1946.

Един от първите, които използват термина ПК, е датският езиковед Ото Йесперсен: „...налага се да признаем, че наред със синтактичните категории, или освен тях, или въобще без оглед на категориите, зависещи от структурата

на всеки език във вида, в който той съществува, има още и извънезикови категории, независещи от повече или по-малко случайни факти в езиците. Тези категории са универсални, тъй като са приложими към всички езици, въпреки че рядко се изразяват (в тези езици) чрез ясни и недвусмислени начини. [...] Поради отсъствието на по-добър термин аз ще наричам тези категории ПК ((Jespersen, 1958: 58); оригиналният труд на автора на английски език е от 1924 г., 2. изд. – 1929 г., 3. изд. 1935; тук се цитира руският превод от 1958 г., който е по 3. изд.). За автора ПК са универсални логически категории, но от изложението става ясно, че те се установяват на основата на съществуващите езикови категории и главно на основата на граматичните категории (по-нататък – ГК). Именно поради това смятам, че О. Йесперсен пръв поставя въпроса за функционално-семантичното описание на езиците. Вж. още: „Систематичният обзор на главните ПК, доколкото те намират езиково изразяване, и разглеждането на взаимоотношенията между тези два „свята“ в различните езици е задача на по-голямата част от тази работа“ (Jespersen, 1958: 5).

Ако приемем, че в концепцията на О. Йесперсен за ПК намират отражение два аспекта – универсално-логически и конкретно-лингвистичен, то в трудовете на И. И. Мешчанинов теорията за ПК е вече теория за категории с езиков характер: „Въвеждайки новия термин „понятийни категории“, ще се постарая кратко да обясня какво съдържание влагам в него и да оправдая включването му в общата схема на лингвистичните изследвания. Чрез ПК се предават в самия език понятия, съществуващи в дадена обществена среда. Тези понятия не се описват с помощта на езика, а се изразяват в самия него, в неговата лексика и граматичен строеж. ПК, които получават в езика своя синтактична или морфологична форма, стават, както беше отбелязано по-горе, граматични понятия“ (Meshchaninov, 1967: 196; още по-подробно вж. на стр. 197). И още: „Тези понятия, изразявани в самия език, макар и чрез неграматична форма на граматично понятие, остават в пределите на езиковия материал. Затова те не се изключват от общия брой на езиковите категории“ (Meshchaninov, 1945: 14). Очевидно е, че ученият разграничава своята ПК от универсалната категория на О. Йесперсен: „Подлогът и сказуемото се отнасят към числото на ГК, докато субектът и предикатът представляват понятия, предавани със средствата на езика (вж. О. Йесперсен, отнасящ ги към общите за всички езици „извънезикови категории“)“ (Meshchaninov, 1967a: 6).

А. В. Бондарко използва постановките на цитираните автори, за да изгради собствена теория, която в първоначалния си вид би могла да се нарече теория за ФСК. Преди всичко той се отказва от термина ПК: „Самият термин ПК не е напълно уместен, тъй като насочва само в сферата на мисленето. За да се подчертае, че става дума за категории, принадлежащи на езика, за езикови изразни средства и за езикова семантика, целесъобразно е да се използва друг термин: ФСК. Критерий за отделянето на такива категории е общността на се-

мантичните функции на взаимодействащите си елементи от различни езикови равнища, наличието на известен семантичен инвариант в диференциалните семантични признаци на тези елементи“ (Bondarko, 1967: 18). Подчертана е и разликата в двата коментирани термина: „Опирайки се на теорията за ПК, ние едновременно с това се разграничаваме от нея. Избраното от нас направление се определя от стремежа към последователна интерпретация на разглеждани-те категории като езикови категории, имащи езиково съдържание и езиково изразяване. С това е свързан и отказът от термина ПК, даващ основание да се мисли, че се имат предвид логически понятия, а не езикови категории“ (Bondarko, 1971: 8).

Моят коментар по въпроса в ония години бе, че „ФСК на А. В. Бондарко стеснява обема на понятието ПК (напр. у О. Йесперсен), т.е. тя е езикова ПК. По този начин йерархията на споменаваните категории от частно към по-общо би имала вида: морфологична категория (по-нататък – МК) – ФСК – ПК. ПК е универсална логическа категория. ФСК е вече езикова категория, чието съдържание би могло да се изразява както с морфологични, така и с неморфологични средства. МК изразява същото семантично съдържание вече на равнището на думата като словоформа: значението е граматикализирано, за него сигнализират специални форми. МК е видово понятие по отношение на родовото понятие ФСК, която пък, от своя страна, е видово понятие по отношение на родовото понятие ПК“ (Kutsarov, 1979: 39; по-подробно вж. в Kutsarov, 1985: 9 – 10).

Ученият обобщава, че „ФСК представлява система от разнородни езикови средства, способни да си взаимодействат за изпълнението на определени семантични функции“ (Bondarko, 1971: 9). Уточнява и „разнообразните езикови средства“: „а) само морфологични; б) лексикални или словообразователни; в) комбинация от граматични и неграматични средства; г) използване на членове на МК в несобствена функция“ (Bondarko, 1971: 61). Подобно на МК ФСК има план на съдържание и план на изразяване: „Семантичното съдържание на категориите, които се разглеждат в тази работа, е аналогично (от гледна точка на принадлежността към една и съща семантична зона) на значението на МК (такива като вид на глагола, време, лице, наклонение). Плана на изразяване образуват езиковите средства, отнасящи се към различни равнища и страни (аспекти) на езика – морфологични, синтактични, словообразователни, лексикални, различни комбинации от средства на контекста“ (Bondarko, 1971: 9).

ФСК на А. В. Бондарко има полева структура. Понятията „полева структура на граматичните явления“, „функционално-семантично поле“ (по-нататък – ФСП), „общо поле“ и пр. авторът заимства от трудове на В. Г. Адмони (Admoni, 1964), Г. С. Шчур (Shchur, 1967), А. А. Хадеева-Бикова (Hadeeva-Vukova, 1969), Е. В. Гулига, Е. И. Шенделс (Gulyga & Shendelys, 1969), а са-

мата същност на полето вижда в учението на В. В. Виноградов за модалността (Vinogradov, 1960). В първото му определение за ФСП е отбелязано, че то „представлява групировки на езикови елементи, за които са характерни следните черти: 1) наличие на общи инвариантни семантични функции у елементите, образуващи дадена групировка; 2) взаимодействие не само на еднородни, но и на разнородни елементи, в частност – граматични и лексикални; 3) структура, в която определяща роля играят следните признаци: а) членение на център (ядро) и периферия; б) постепенни преходи между компонентите на дадена групировка и компонентите на различни други групировки, частични пресичания, общи сегменти“ (Bondarko, 1972: 20).

ФСП има ядро (център) и периферия. Според А. В. Бондарко най-често ядро на ФСП е МК – „система от противопоставени един на друг редове граматични (у автора – морфологични – И. К.) форми (в рамките на определена част на речта) с еднородно съдържане“ (Bondarko, 1976: 10). Тя съсредоточава в себе си специални средства за изразяване на съдържанието, свойствено на ФСК, и представлява високо организирана система (Bondarko, 1971: 12).

И още тогава възникна въпросът дали наличието на ядро – МК, е задължително условие за съществуването на определена ФСК в даден език. По него в най-ранните си публикации А. В. Бондарко пише: 1) „ФСК в даден език може да се опира (но не е задължително) на ГК, която би представлявала ядро на ФСК“ (Bondarko, 1967: 19); 2) „ФСК на различните езици се отличават една от друга преди всичко по наличието или отсъствието на граматично ядро. Например категорията аспектualност в руския език се опира на граматичното противопоставяне между свършения и несвършения вид, а в немския език например се отбелязва наличието на категория пределност ~ неопределеност, т. е. определено обобщение в областта на начините на действие – но не и граматично“ (Bondarko 1967: 28). „Това понятие (ФСК – И. К.) би могло да обхване и категории, които, съдейки по лингвистичната литература, не могат да имат аналог сред МК. Такива са например категориите събирателност, вещественост, отвлеченост. Съществува обаче дълбока разлика между тези ФСК, които по принцип (в който и да е език) могат да се опират на МК, и тези, които нямат такава опора. Разликата е толкова съществена, че не е целесъобразно да се обединяват двата вида категории с един и същ термин“ (Bondarko, 1971: 12); 3) „Ще се условим да наричаме ФСК само тези категории, ядрото на които е или може да бъде (в един или друг език) МК“ (Bondarko, 1971: 12).

Очевидно е, че авторът, на първо място, разграничава семантични полета, които имат морфологично изразяване (в който и да е език), и семантични полета, които нямат такава изразяване в езиците, като отхвърля възможността вторите да бъдат ФСП. Срещу това като че ли няма възражения, но някои от полетата, разгледани в *Теория функциональной грамматики* (вж. напр. Teoriya, 1996a), насочват към сериозен размисъл. На второ място – авторът допуска

съществуването на безядрени (по-точно би било да се каже „неморфологични“, защото ще видим, че и „безядрените“ полета имат някакъв център – вж. следващото изложение), но само при съпоставителни изследвания: „Съпоставя се ФСК в един език със съответни категории в редица други езици. При това може да се окаже, че в езика, привлечен за съпоставка, тази ФСК не се опира на специална система от граматични форми. Така се разкриват ФСК, които нямат морфологично ядро в определен език“ (Bondarko, 1971: 26).

Тази постановка се поддържаше още тогава от редица учени като Ю. С. Маслов: (вж. Maslov, 1976: 2), Св. Иванчев (вж. Ivanchev, 1976: 101) и мн. др. Поддържа се и сега. Нещо повече – съвременната лингвистика изобилства от трудове, в които се разглеждат ФСП, без да се посочва съществува ли аналогична МК в някой език. Такъв е случаят със станалото модерно напоследък ФСП на таксиса (вж. напр. Teorija, 1987: 234 – 320; Tipologiya, 2009; Popović, 2014: 19 – 314 и др.). Някои автори (през последните години В. С. Храковски изгражда или стимулира изграждането на ФС полета на таксиса във всевъзможни езици – вж. напр. Типология, 2009) дори не знаят и не искат да узнаят (вж. напр. Hrakovskiy, 2008), че напр. МК таксис съществува в българския и македонския език сред славянските езици, в романските езици и пр. (вж. моя реакция по въпроса – Kutsarov, 2011). Нямам нищо против становището на А. В. Бондарко и на поддържащите го Ю. С. Маслов и Св. Иванчев. Към това становище съм се придържал във всички мои изследвания, свързани с функционалната граматика.

Имаше обаче и учени (може би има и сега), които са категорични, че ФСК задължително трябва да има морфологично ядро. К. Иванова и А. Минчева напр. пишат: „Уточнявайки своята теория, Бондарко показва редки случаи, по-скоро изключения, в които според него ФСК могат да бъдат лишени от морфологично ядро. Струва ни се, че тук той влиза в противоречие със собствената си концепция за ФСК, сърцевина на която е именно осъществяването на грацията на граматични и неграматични средства. Нали тъкмо морфологичното ядро на ФСК е носител на нейната *собствена* (курсив на авторките) семантика, която ще се доуточнява, потвърждава и модифицира чрез изразните средства на периферията. Разбира се, не изключваме съпоставителното проучване например на славянската категория аспектиалност със средствата за изразяване на, най-общо казано, аспектиални значения в езици, които не притежават МК вид, но твърдението, че в такива езици може да се търси ФСК аспектиалност, е твърде пресилено“ (Ivanova & Mincheva, 1973: 137). В този дух се изказват Е. И. Дьомина (вж. Demina, 1976), В. Станков (вж. Stankov, 1976) и др. Струва ми се (доколкото присъствах на част от тази дискусия, която бе продължена и в неофициалната част на конференцията, където пък се спомена и за други руски учени, изразяващи същото мнение), че се възразяваше срещу термина „категория“. Може би поради наличие и на други критики в този дух в следващи публикации А. В. Бондарко избягва термина

ФСК и използва ФСП (вж. напр. Bondarko, 1976: 248, където ФСК се среща само два пъти, а ФСП – многократно; Bondarko, 1978, където ФСК въобще не се появява, докато ФСП е употребено многократно; същото наблюдаваме и в Bondarko, 1983; и в Bondarko, 1984; че даже и в Bondarko, 2011 – използва се само терминът ФСП). Още тогава този факт ми направи впечатление и го отразих в рецензиите си (Kutsarov, 1980a; 1985a; 1987). Според мене спорът няма особен смисъл. В случая – и двата термина имат своето място и последователно съм ги използвал.

Категорично обаче стоя на позицията, че ФСК (ФСП) може да изгражда само при условие че разглежданата семантика е граматикализирана в някой език, в който именно се осъществява взаимодействието на граматични и неграматични средства. Дори и да се съпоставят два езика, които не са граматикализирали дадено значение, в уводната част трябва да се изходи от език, по възможност най-близък до разглежданите, където има такава МК. Така напр. Л. Попович съпоставя таксис и евиденциалност в сръбски и украински (вж. Popović, 2014), пише за ФСК и ФСП в тези езици. За преизказването (евиденциалност в никакъв случай не е точен термин – вж. Kutsarov, 2013; вж. и Kutsarov, 2016) това е направено – посочени са езици, в които тази семантика е граматикализирана, отправя се и към изследвания за явлението (вж. Popović, 2014: 315 и сл.). В раздела за таксиса обаче такова нещо няма. Ако авторката не приема (или не знае), че съществуват езици, в които относителността (зависимият таксис) е граматикализирана, в които съществува МК таксис, то тя няма основания да пише за ФСК и ФСП на таксиса и в двата езика, тъй като признава формулираното от А. В. Бондарко изискване „да наричаме ФСК само тези категории, ядрото на които е или може да бъде (в един или друг език) МК“ (Bondarko, 1971: 12).

А. В. Бондарко предполага йерархична организация и при неморфологичните (у него безядрените) ФСК: „Ако ФСК не се опира в даден език на МК, заемаща централно положение по отношение на другите компоненти на полето, ролята на ядро (център) могат да играят други езикови средства“ (Bondarko, 1971: 24). Твърдението е подкрепено с примера за ФСП на аспектиалността в немския език, където ролята на център играе противопоставянето пределност ~ непределност (позовава се на Gulyga & Shendelys, 1969). Постановката е подкрепена и в редица мои съпоставителни изследвания за изразяване на преизказност и конклузивност в славянските езици (вж. напр. Kutsarov, 1985: 16; Kutsarov, 1993, 189), които притежават специализирани частици, сигнализиращи тези значения. Така например частиците за преизказване са произлезли (с малки изключения) от глаголи за речева дейност и сполучливо заместват семантиката на + -л / - е в български и македонски – вторично *изказване* за действието. Впрочем такива средства има и в българо-македонския езиков регион – *кай*, *каже*.

Отбелязвал съм също, че ядро на ФСК могат да бъдат и лексикално-граматичните категории (такава като вида на глагола, рода при съществителните

имена, лицето при личните местоимения и пр.), при която дадено граматично значение се изразява на равнището на лексемата (вж. Kutsarov, 1985: 29). И в тези случаи имам предвид МК, която е аналог на съответната лексикално-граматична категория (в нашите примери: итеративност ~ неитеративност при вида, род на прилагателните, лице на глагола).

В по-новите си трудове А. В. Бондарко частично променя, доразвива концепциите си за ядрото. Дефинирайки понятието функционална граматика, той пише: „Това е граматика – а) включваща описание на семантични категории, които се опират на различни средства за *граматично* (курсивът в следващите цитати е мой – И. К.) изразяване в даден език в тяхното взаимодействие с лексикални и контекстуални средства; б) насочена към описание на *граматичните форми и конструкции*, участващи в предаването на съдържанието на изказването във взаимодействие с единици от различните равнища на езиковата система“ (Bondarko, 1983: 32). И още: „Най-отчетливо се отделят полета, групиращи се около *граматични категории*“ (пак там, стр. 42). Ето и новата дефиниция за ФСП: „ФСП – това е двустранно (съдържателно-формално) единство, изградено от *граматични (морфологични и синтактични)* средства на даден език заедно с взаимодействащите с тях лексикални, лексико-граматични и словообразователни елементи, отнасящи се към същата семантична зона“ (Bondarko, 1983: 40; вж. и Kutsarov, 1985a).

Очевидно е, че към ядрото са отнесени вече и синтактичните средства. Изходът е намерен чрез „полицентричните полета“: „ФСП може да има не моноцентрична, а полицентрична структура. В ролята на базисни компоненти на ФСП встъпват отделни форми (редове форми) и *синтактични конструкции*“ (Bondarko, 1983: 43). В заключение е казано: „Говорейки за структурата на функционалната граматика, ние неслучайно не споменахме досега за делението на граматиката на морфология и синтаксис: при построяването на граматиката преди всичко на основата на ФСП членението на морфология и синтаксис не може да определя структурата на граматическото описание (въпреки че разграничаването на морфологичните и синтактичните явления, разбира се, в пълна степен съхранява своята значимост“ (пак там, стр. 47). Условието за наличие на категория (вече граматична) при обособяването на ФСП остава.

Срещу тази постановка категорично възразявам. Преди всичко ще припомним, че А. В. Бондарко е дефинирал понятието ГК, включваща морфологичните и синтактичните категории (вж. Bondarko, 1976: 15 – 16), дефинирал е и понятието МК (вж. пак там, стр. 10 – 11; вж. и по-горе), но никъде нищо не говори за „синтактична категория“. Щом условието за обособяване на ФСК (ФСП) е наличието на ГК, а не говорим за синтактични категории, тази ГК може да бъде само морфологична. Даже и при „полицентричните полета“, при които авторът изисква наличието на редове граматични форми, т.е. на грамема на МК (за

грамемата като член на МК, един от противопоставените помежду си редове граматични форми с еднородно съдържание (вж. Bondarko, 1976: 129 – 130).

ФСП на А. В. Бондарко се дели на микрополета. За него функционално-семантичното микрополе е минимален елемент на макрополето на ФСК, притежаващо самостоятелност в плана на съдържание и в плана на изразяване и състоящо се от две градивни единици – фон и спецификатори (вж. Bondarko, 1971: 68 – 72). Още тогава се разграничих от тази постановка (вж. Kutsarov, 1985: 26) и се ориентирах към подхода на Е. В. Гулига и Е. В. Шенделс, които разчленяват ФСП на темпоралността на три микрополета – на миналото, сегашното и бъдещето време (вж. Gulyga & Shendelys, 1969), т.е. приех, че „основа за обособяването на ФС микрополета в дадена категория е броят на грамемите в нейното ядро – МК“ (Kutsarov, 1985: 26).

Периферията на ФСП образуват останалите средства за изразяването на дадената семантика – неморфологичните (синтактични, лексикални, словообразователни, акцентологични), както и морфологични средства в не-собствена функция. Досегашните ми наблюдения показват, че основен тип периферийни средства са лексикалните. Илюстрирал съм използването още на синтактични и акцентологични средства, както и на граматични форми в несъщинска функция. Не съм установил използването на словообразователни средства, но не го изключвам като невъзможно.

Структурните елементи на ФСП наричам модификатори (вж. Kutsarov, 1985: 29) – средствата за изразяване на семантичното съдържание на категорията. Този термин до известна степен доби гражданственост и се използва от представителите на т.нар. Пловдивска граматична школа (вж. напр. Chakarova, 2001; Languzov, 2014 и мн. др.), но и от други учени (вж. напр. Stoychev, 2014). Според езиковото равнище, на което сигнализират дадено значение, те са морфологични, синтактични, лексикални, словообразователни, акцентологични и пр., а според значението, което изразяват, могат да бъдат напр. темпорални (за предходност – *вчера*, *преди*, за следходност – *утре*), модални (императивни, кондиционални, конклузивни – *може би*, *вероятно*, *навярно*), ренаративни (преизказни, коментативни – *кай*, *каже*, *казват*) и пр. Според структурата на ФСП те могат да бъдат ядрени (морфологични) и периферийни (останалите). В най-ново време Ст. Стойчев (2014) предлага може би по-сполучлив термин – *оператор*.

И като стана дума за този труд (Stoychev, 2014), който още не е отпечатан, ще си позволя да отбележа, че е чудесно научно съчинение, което освен че има много други достоинства, прави приноси в доразработването (напр. терминологичното обогатяване) и популяризирането на теорията на морфологичните категории, на теорията на морфологичните опозиции, на теорията за функционално-семантичните полета като база за съпоставителни изследвания. Чудесно впечатление прави напр. неговата „теория за функционалните

эквивалентни“, която би трябвало да се има предвид от всички бъдещи автори на съпоставителни изследвания.

В заключение ще добавя, че в най-ново време на друго място се опитам да свържа още по-тясно разгледаните концепции за структурата на ФСП и за неговото ядро с теорията за морфологичните опозиции (вж. Kutsarov, 2015).

REFERENCES/БИБЛИОГРАФИЯ

- Admoni, V. G. (1964). *Osnovy teorii grammatiki*. Moskva – Leningrad [Адмони В. Г. (1964). *Основы теории грамматики*. Москва – Ленинград].
- Bondarko, A. V. (1967). К problematike funktsional'no-semanticheskikh kategorij (Glagoljny vid i "aspektual'nost" v russkom jazyke). *Voprosy jazykoznanija*, 2. [Бондарко, А. В. (1967). К проблематике функционально-семантических категорий (Глагольный вид и „аспектуальность“ в русском языке). *Вопросы языкознания*, 2].
- Bondarko, A. V. (1969). О funktsionalno-semanticheskikh kategoriayah. *Actes du X Congrès des linguists, 1 / Ed. Par Grant et al Bucarest: Editions de l'Académie de la République de Roumanie*. [Бондарко, А. В. (1969). *О функционально-семантических категориях*].
- Bondarko, A. V. (1971). *Grammaticheskaja kategorija i kontekst*. Leningrad [Бондарко, А. В. (1971). *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград].
- Bondarko, A. V. (1972). К teorii polja v grammatike – zalog i zalogovostj. *Voprosy jazykoznanija*, 3, 18 – 31 [Бондарко, А. В. (1972). К теории поля в грамматике – залог и залоговость. *Вопросы языкознания*, 3, 18 – 31].
- Bondarko, A. V. (1976). *Teorija morfolozicheskikh kategorij*. Leningrad [Бондарко, А. В. (1976). *Теория морфологических категорий*. Ленинград].
- Bondarko, A. V. (1978). *Grammaticheskoe znachenie i smysl*. Leningrad [Бондарко, А. В. (1978). *Грамматическое значение и смысл*. Ленинград].
- Bondarko, A. V. (1983). *Printsipy funktsionalnoj grammatiki I voprosy aspektologii*. Leningrad [Бондарко, А. В. (1983). *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград].
- Bondarko, A. V. (1984). *Funktsionalnaja grammatika*. Leningrad [Бондарко, А. В. (1984). *Функциональная грамматика*. Ленинград, 1984.]
- Bondarko, A. V. (2011). *Kategorizatsija v sisteme grammatiki*. Moskva [Бондарко, А. В. (2011). *Категоризация в системе грамматики*. Москва.]
- Gulyga, E. V. & Shendelys, E. I. (1969). *Grammatiko-leksicheskie polja v nemetskom jazyke*. Moskva [Гулыга, Е. В. & Шендельс, Е. И. (1969). *Грамматико-лексические поля в немецком языке*. Москва].

- Demina, E. I. (1976). Izkazvane po doklada na Iv. Kutsarov. *Byuletin za sapostavitelno izsledvane na balgarskiya ezik s drugi ezitsi*, 3, 91 – 93 [Дьомина, Е. И. (1976). Изказване по доклада на Ив. Куцаров (на I полско-българска конференция за съпоставително изследване на двата езика). *Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици*, 3, 99 – 103].
- Hadeeva-Bykova, A. A. (1969). K voprosu o stepeni sfokusirovannosti funktsional'no-semanticheskikh polej predlozhnykh obstoitelstv. *Trudy Voennogo instituta inostrannykh jazykov. Inostrannye jazyki*, 5. Moskva [Хадеева-Быкова, А. А. (1969). К вопросу о степени сфокусированности функционально-семантических полей предложных обстоятельств. *Труды Военного института иностранных языков. Иностранные языки*, 5. Москва].
- Hrakovskij, V. S. (2008). Taksis. *Slavjanskoe jazykoznanie. XIV mezhdunarodnyj sjezd slavistov*. RAN, Moskva, 516 – 539 [Храковский, В. С. Таксис. *Славянское языкознание. XIV международный съезд славистов*. РАН, Москва, 2008, 516 – 539].
- Ivanova, K. & Mincheva, A. (1973). Teoretichnite postizheniya i tarseniya na A. V. Bondarko. *Balgarski ezik*, 1 – 2, 136 – 141 [Иванова, К. & Минчева, А. Теоретичните постижения и търсения на А. В. Бондарко. *Български език*, 1 – 2, 136 – 141].
- Ivanchev, Sv. (1976). Izkazvane po doklada na Iv. Kutsarov. *Byuletin za sapostavitelno izsledvane na balgarskiya ezik s drugi ezitsi*, 3, 101 – 102. [Иванчев, Св. Изказване по доклада на Ив. Куцаров (на I Полско-българска конференция за съпоставително изследване на двата езика). *Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици*, 3, 101 – 102].
- Jespersen, O. (1958). *Philosophy of Grammar*. Moskva [Есперсен, О. (1958). *Философия грамматики*. Москва].
- Kutsarov, Iv. (1979). Kam vaprosa za funktsionalno-semantichnite kategorii i vzaimodeystviето pomezhdru im. *Ezik i literatura*, 2, 38 – 51 [Куцаров, Ив. (1979). Към въпроса за функционално-семантичните категории и взаимодействието помежду им. *Език и литература*, 2, 38 – 51].
- Kutsarov, Iv. (1980). Retsenziya za Bondarko 1978. *Sapostavitelno ezikoznanie*, 6, 90 – 93 [Куцаров, Ив. (1980). Рецензия за Бондарко 1978. *Съпоставително езикознание*, 6, 90 – 93].
- Kutsarov, Iv. (1985). *Ocherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik*. Plovdiv [Куцаров, Ив. (1985). *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив].
- Kutsarov, Iv. (1985a). Retsenziya za Bondarko 1983. *Sapostavitelno ezikoznanie*, 4, 87 – 93 [Куцаров, Ив. (1985a). Рецензия за Бондарко 1983. *Съпоставително езикознание*, 4, 87 – 93].

- Kutsarov, Iv. (1987). Retsenziya za Bondarko 1984. *Sapostavitelno ezikoznanie*, 2, 66 – 71 [Куцаров, Ив. (1980). Рецензия за Бондарко 1987. *Съпоставително езикознание*, 2, 66 – 71].
- Kutsarov, Iv. (1993). Izrazavane na konkluzivnost v slavyanskite ezitsi. *Slavyanska filologiya*, 21. Sofia, 185 – 193 [Куцаров, Ив. (1993). Изразяване на конклузивност в славянските езици. *Славянска филология*, 21. София, 185 – 193].
- Kutsarov, Iv. (2007). *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv [Куцаров, Ив. (2007). *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив].
- Kutsarov, Iv. (2011). Eshcho raz o taksise. *Gramatika i leksika u slovenskim jezitsima. Zbornik radova s medjunarodnog simpozijuma*. Novi Sad – Beograd, 125 – 138 [Куцаров, Ив. (2011). Еще раз о таксисе. *Граматика и лексика у словенским језицима. Зборник радова с међународног симпозијума*. Нови Сад – Београд, 125 – 136].
- Kutsarov, Iv. (2013). Preizkazvaneto. *Sapostavitelno ezikoznanie*, 2 – 3, 17 – 49 [Куцаров, Ив. (2013). Куцаров, Ив. Преизказването. *Съпоставително езикознание*, 2 – 3, 17 – 49].
- Kutsarov, Iv. (2015). Towards the Theory of functional-semantic Fields. *Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Bulgaria. Research Papers – Languages and Literature. Vol. 53, Book 1, Part A* [Куцаров, Ив. (2015). Към теорията за функционално-семантичните полета. *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Т. 53, кн. 1, сб.А – Филология. Паусиеви четения. Езикознание*, 167-184.].
- Kutsarov, Iv. (2016). Evidentiality ne e preizkaznost. *Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Bulgaria. Research Papers – Languages and Literature. Vol. 53, Book 1, Part A* [Куцаров, Ив. (2016). Evidentiality не е преизказност. *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Т. 53, кн. 1, сб.А – Филология. Паусиеви четения. Езикознание*, под печат].
- Lyanguzov, P. (2014). *Temporalno znachenie predhodnost i negovoto izrazyavane v balgarskiya, polskiya i gornoluzhishkiya ezik*. Sofia [Лянгузов, П. (2014). *Темпоралното значение предходност и неговото изразяване в българския, полския и горнолужишкия език*. София].
- Maslov, Yu. S. (1976). Iz problematikata na sapostavitelnata aspektologiya. *Ezik i literatura*, 6, 1 – 8. [Маслов, Ю. С. Из проблематиката на съпоставителната аспектология. *Език и литература*, 6, 1 – 8].
- Meshchaninov, I. I. (1945). Ponjatynie kategorii v jazyke. *Trudy Voennogo instituta inostrannyh jazykov*. Moskva – Leningrad [Мещанинов, И. И. (1945). Понятийные категории в языке. *Труды Военного института иностранных языков*. Москва – Ленинград, 1].

- Meshchaninov, I. I. (1946). Ponjatynie kategorii i grammaticheskie ponjatija. *Vestnik Moskovskogo universiteta, I*. [Мещанинов, И. И. (1946). Понятийные категории и грамматические понятия. *Вестник Московского университета, I*].
- Meshchaninov, I. I. (1967). *Chleny predlozhenija i chasti rechi*. Moskva-Leningrad [Мещанинов, И. И. (1967). Члены предложения и части речи. Москва – Ленинград].
- Meshchaninov, I. I. (1967a). *Ergativnaja konstrukcija v jazykah razlichnyh tipov*. Leningrad [Мещанинов, И. И. (1967a). Эргативная конструкция в языках различных типов. Ленинград].
- Popović, L. (2014). *Kontrastivna gramatika srpskog i ukrajinskog jezika: Taksis i evidencijalnost*. Beograd [Поповић, Л. (2014). Контрастивна граматика српског и украјинског језика: Таксис и евиденцијалност. Београд].
- Problemi (2000). *Problemy funkcionalnoj grammatiki. Kategorii morfolologii i sintaksisa v vyskazyvanii* (Eds. A. V. Bondarko). Sankt-Peterburg [Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании (отв. ред. А. В. Бондарко). Санкт-Петербург].
- Problemi (2003). *Problemy funkcional'noj grammatiki. Semanticheskaja invariantnostj/variativnostj* (Eds. A. V. Bondarko). Sankt-Peterburg [Проблемы функциональной грамматики. Семантическая инвариантность/вариативность (отв. ред. А. В. Бондарко). Санкт-Петербург].
- Stankov, V. (1976). Izkazvane po doklada na Iv. Kutsarov. *Byuletin za sapostavitelno izsledvane na balgarskiya ezik s drugi ezitsi*, 3, 91 – 93 [Станков, В. (1976). Изказване по доклада на Ив. Куцаров (на I полско-българска конференция за съпоставително изследване на двата езика). *Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици*, 3, 91 – 93].
- Stoychev, St. (2014). *Savremenniyat balgarski morfologichen rezultativ i negovite funkcionalni ekvivalenti v savremenniya cheshki ezik* (doktorska disertatsiya). Sofia [Стойчев, Ст. (2014). *Съвременният български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език* (дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“). София].
- Teoriya (1987). *Teorija funkcional'noj grammatiki. Vvedenie. Aspektualnost'. Vremennaja lokalizovannost'. Taksis* (Eds. A. V. Bondarko). Leningrad [Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис (отв. ред. А. В. Бондарко). Ленинград].

- Teoriya (1990). *Teoriya funktsional'noj grammatiki. Temporalnost'. Modalnost'* (Eds. A. V. Bondarko). Leningrad [*Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность* (отв. ред. А. В. Бондарко). Ленинград].
- Teoriya (1991). *Teoriya funktsional'noj grammatiki. Personalnost'. Zalogovost'* (Eds. A. V. Bondarko). Leningrad [*Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость* (отв. ред. А. В. Бондарко). Ленинград].
- Teoriya (1992). *Teoriya funktsional'noj grammatiki. Subektnost'. Obektnost'. Kommunikativnaja perspektiva vyskazyvaniya. Opredelennost' / neopredelennost'* (Eds. A. V. Bondarko). Sankt-Peterburg [*Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность* (отв. ред. А. В. Бондарко). Санкт-Петербург].
- Teoriya (1996). *Teoriya funktsional'noj grammatiki. Kachestvennost'. Kolichestvennost'* (Eds. A. V. Bondarko). Sankt-Peterburg [*Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность* (отв. ред. А. В. Бондарко). Санкт-Петербург].
- Teoriya (1996a). *Teoriya funktsional'noj grammatiki. Lokativnostj. Bytijnostj. Posessivnostj. Obuslovlennostj* (Eds. A. V. Bondarko). Sankt-Peterburg [*Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность* (отв. ред. А. В. Бондарко). Санкт-Петербург].
- Tipologiya (2009). *Tipologija taksisnyh konstruksij* (Eds. V. S. Hrakovskij). Moskva [*Типология таксисных конструкций* (отв. редактор В. С. Храковский). Москва]
- Shchur, G. S. (1967). O sootnoshenii sistemy i polja v jazyke. *Problemy jazykoznanija. Doklady i soobshchenija sovetskih uchenyh na X Mezhdunarodnom kongresse slavistov*. Moskva [Щур, Г. С. (1967). О соотношении системы и поля в языке. *Проблемы языкознания. Доклады и сообщения советских ученых на X международном конгрессе лингвистов*. Москва].
- Chakarova, K. (2001). Leksikalni modifikatori za izrazyavane na imperativnost v savremenniya balgarski ezik. *Obuchenieto po balgarski ezik v nachaloto na XXI vek*. Smolyan [Чакърова, Кр. (2001). Лексикални модификатори за изразяване на императивност в съвременния български език. // *Обучението по български език в началото на XXI век*. Смолян, 2001, стр. 33 – 37].
- Vinogradov, V. V. (1960). O kategorii modalnosti i modalnyh slovah v russkom jazyke. *Trudy Instituta russkogo yazyka AN SSSR, t. II*. Moskva

– Leningrad [Виноградов, В. В. 1960). О категории модальности и модальных словах в русском языке. *Труды Института русского языка АН СССР, т. II*. Москва – Ленинград].

ALEXANDER VLADIMIROVICH BONDARKO'S FUNCTIONAL GRAMMAR

Abstract. The paper presents some short biographical notes and traces the prehistory (referring to the works of O. Jespersen, I. I. Meshchaninov and other scholars), the emergence, and the development of the theory of functional grammar by the prominent Russian linguist A. V. Bondarko. The most significant achievements of this linguistic approach in Russia and Bulgaria are made reference to. Various topical issues, related to the application of the theory in comparative studies, are concerned.

✉ **Prof. Ivan Kostadinov Kutsarov, DSc.**

Faculty of Philology
University of Plovdiv
24, Tsar Asen St.
4000 Plovdiv, Bulgaria
E-mail: kutsarov@uni-plovdiv.bg

*Third Forum "Bulgarian Grammar"
Трети форум „Българска граматика“*

ИДЕИТЕ НА ПРАЖКИЯ ФУНКЦИОНАЛЕН СТРУКТУРАЛИЗЪМ В ТРУДОВЕТЕ НА ПРОФ. А. В. БОНДАРКО И ПРОФ. И. КУЦАРОВ

Стилиян Стойчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Безспорно едно от най-мощните методологически течения в езикознанието през отминалия XX век е лингвистичният структурализъм. Пражката школа, известна още и като Пражки лингвистичен кръжок, е една от първите структуралистични лингвистични школи, заслужено определяна като функционално-структуралистична. Нейните представители от класическия ѝ период (1926 – 1945 г.) и техните последователи през втората половина на XX век дават своя неоценим принос за развитието на световната лингвистика. Предмет на изложението са онези приносни идеи на пражкия функционален структурализъм, оказали по-съществено влияние върху създаването и разработването на функционалната граматика във вида ѝ, познат ни от трудовете на А. В. Бондарко и на И. Куцаров. На първо място, това е концепцията на Р. Якобсон за бинаризма, известна още като теория за маркираността. Тя играе изключително важна роля в по-нататъшния развой на модерната лингвистика и е залегнала в основата и на морфологичните концепции на А. В. Бондарко и на И. Куцаров, представящи отношенията между грамемите на морфологичните категории чрез т.нар. морфологични опозиции. На второ място, това са разработените от пражките структуралисти функционален подход към езиковите явления и концепция за център и периферия в езика. Те намират своеобразно творческо развитие в теорията за функционално-семантичните полета на А. В. Бондарко, върху която се гради и неговата концепция за функционална граматика, не само популяризирана, но и успешно реализирана у нас от И. Куцаров. Не на последно място, подобно на представителите на Пражката школа, и А. В. Бондарко, и И. Куцаров, и техните последователи оценяват синхронните контрастивни изследвания също и в теоретично отношение като изключително важни. Функционалната граматика, пред която стоят още много научни предизвикателства, е доказано приложима както при описанието на един отделен език, така и при контрастивните изследвания.

Keywords: Prague school (Prague linguistic circle); Prague functional structuralism; theory of markedness; functional grammar; theory of center and periphery in the language; functional theory of semantic fields

Настоящата трета поред сбирка на форума „Българска граматика“ е посветена на функционалната граматика, създадена и успешно развивана през последните десетилетия на XX век и началото на XXI век и позната ни преди всичко от трудовете на А. В. Бондарко, а у нас и от трудовете на И. Куцаров. Съдейки по заглавията на заявените за участие доклади, в хода на сбирката ще стане въпрос за различни аспекти на функционалната граматика, както и за някои нейни връзки със сродни лингвистични концепции. Аз ще си позволя да занимавам уважаемата аудитория с един частен аспект на дискутираната тема – аспект, отдаващ заслуженото на приемствеността в езикознанието в частност и в науката изобщо. За целта ще припомня някои от приносните за световната лингвистика идеи на Пражката школа, залегнали и в трудовете на А. В. Бондарко, и на И. Куцаров и доразвити от тях по творчески начин, по-специално в *Теорията на морфологичните категории* (Bondarko, 1976) и *Функционалната граматика* (Bondarko, 1984) от А. В. Бондарко, съответно в *Очерка по функционално-семантична граматика на българския език* (Kutsarov, 1985) и *Теоретичната граматика на българския език* (Kutsarov, 2007) от И. Куцаров.

Пражката лингвистична школа – кратка история

Няма съмнение, че едно от най-мощните методологически течения в езикознанието през отминалия XX век е лингвистичният структурализъм. За негов основоположник единодушно е приеман швейцарският лингвист Фердинанд Дьо Сосюр. Той и неговите ученици стават представители на Женевската школа. Скоро и на други места се появяват лингвистични школи със структуралистична насоченост, споделящи идеите на Дьо Сосюр, сред които са например Пражката школа и Копенхагенската школа. Те запазват доминантното си положение чак до 60-те години на XX век, но оказват сериозно влияние и върху по-късното развитие на световната лингвистика. Не е странно, че за езиковедските изследвания в страните от Източна Европа през втората половина на миналия век най-влиятелна структуралистична школа се оказва именно Пражката.

Пражката школа, известна още и като Пражки лингвистичен кръжок, е една от първите структуралистични лингвистични школи. С дейността ѝ през т. нар. класически период (1926 – 1945 г.) са свързани имената на чешките езиковеди В. Матезиус – неин основател, Б. Хавранек, Б. Трънка, Й. Вахек, В. Скаличка, Ф. Травничек и др., както и на някои чуждестранни участници, сред които са руските езиковеди Н. С. Трубецкой, С. О. Карцевски, Р. Якобсон и др., а също и излизалите по това време *Travaux de Cercle linguistique de Prague*. Смъртта на В. Матезиус и на Н. С. Трубецкой и принудителната емиграция на Р. Якобсон, както и политическата ситуация в годините след Втората световна война обаче възпрепятстват възобновяването на дейността на Пражката школа. И все пак на два пъти – първо през 60-те години, след това и през 90-те години, такива опити са правени; свидетелство за това са

тогава излизалите *Travaux linguistique de Prague* и съответно *Travaux de Cercle linguistique de Prague n.s.*, в които живите основатели на Пражкия лингвистичен кръжок и техните ученици продължават неговите традиции и дават своя принос за развитието на лингвистиката.

Известно е, че представителите на Пражката школа приемат за свои и разработват сосюровските тези за **системно-структурния** и **знаковия характер на езика** и дихотомиите **език – реч, синтагматика – парадигматика, синхрония – диахрония**, представляващи впрочем неоценимо научно наследство за всички следващи поколения лингвисти, но обогатяват световната лингвистика и с оригинални идеи и концепции.

Пражката лингвистична школа – приноси

Както вече споменах, тук ще си позволя да посоча само някои от най-значимите за лингвистиката приноси на Пражката школа:

- теорията на Н. С. Трубецкой за езиковите опозиции и създаване на фONOлогията;
- адаптиране на теорията за езиковите опозиции за нуждите на морфологията и концепцията на Р. О. Якобсон за бинаризма, известна още като **теория за маркираността**;
- **функционалният поход** към езиковите явления и разработването на функционалноструктурния метод;
- системно разработения **функционално-семантичен граматичен концепт** на В. Матезиус;
- свързвания със сосюровската билатерална теория за езиковия знак принцип на С. О. Карцевски за асиметричния дуализъм на езиковия знак;
- концепцията за **център и периферия** в езика;
- концепцията за актуалното членение на изречението, съответно за функционалната перспектива на изречението;
- създаване на езиковата типология;
- обръщане на внимание върху теоретичното значение на **синхронните съпоставителни изследвания**.

По-специално внимание в изложението ще обърна на онези от тях, които в една или друга степен са оказали влияние върху създаването и разработването на функционалната граматика във вида ѝ, познат ни от трудовете на А. В. Бондарко и на И. Куцаров.

Теорията на Р. О. Якобсон за маркираността и морфологичните концепции на А. В. Бондарко и на И. Куцаров

Може би едни от най-големите приноси на Пражката школа, белязали понататъшното развитие на лингвистиката, са **теорията за езиковите опозиции** и свързаната с нея **теория за маркираността**. Те биват формулирани от

Н. С. Трубецкой за фонологията във фундаменталния му труд *Grundzüge der Phonologie* (*Основи на фонологията*), излязъл посмъртно в Прага през 1939 г. (Trubetskoj, 1939), и адаптирани за нуждите на морфологията от Р. Якобсон в статията му *Zur Struktur des russischen Verbums* (*За структурата на руските глаголи*) от 1932 г. (Jakobson, 1932). **Опозицията** се схваща като „отношение между елементите, членовете на парадигмата, евентуално и спрямо други парадигми“ (Šermák, 2001: 85); бинарните привативни опозиции стават основа на намерилата широко приложение в лингвистиката **концепция** на Р. Якобсон за **бинаризма**, известна още като **теория за маркираността** (Šermák, 2001: 86). Според функционалната лингвистика **маркираността** е характерно качество на структурата на естествените езици. Тя е понятие, което описва асиметричното разпределение на съдържанието между членовете на езиковата опозиция, често срещано особено при бинарните опозиции. **Теорията за маркираността**, или **бинаризмът**, играе изключително важна роля в по-нататъшния развой на модерната лингвистика. Прилага се особено във фонологията, в лексикалната семантика (т.нар. компонентен анализ) и разбира се, в семантичната морфология (Nekula, 2002: 53), поради което е принципно важна и за функционалната граматика. Тя лежи в основата и на морфологичните концепции на А. В. Бондарко и на И. Куцаров (Bondarko, 1976; Kutsarov, 2007).

В духа на концепцията на В. В. Виноградов А. В. Бондарко разбира морфологията като „граматическо учение за думата“. „Морфологията изучава „граматическата дума“ в системно-структурен и функционален план. В морфологията, ориентирана към думата като основна единица на езика, присъщите на частите на речта морфологични категории, техните функции и структура представляват централен обект на граматическото описание“ (Bondarko, 1976: 4). Според него е целесъобразно понятието **граматична категория** да се схваща като родово по отношение на видовите понятия **морфологична** и **синтактична категория** (Bondarko, 1976: 10). И. Куцаров споделя това виждане на А. В. Бондарко и дефинира родовото понятие **граматична категория** като „наличие на системи от противопоставени една на друга граматични величини (редове от граматични форми, типове синтактични конструкции, комбинации на синтактични средства и др.под.) с еднородно съдържание“ (Kutsarov, 2007: 25; срв. и Bondarko, 1976: 15 – 16), а видовото понятие **морфологична категория** – като „система от противопоставени един на друг редове от словоформи с еднородно съдържание“ (Kutsarov, 2007: 30; срв. и Kutsarov, 1985: 22; Bondarko, 1976: 3, 10 – 11). Тя е двупланово явление – неразривно единство между план на съдържание и план на изразяване. Компонентите (членовете) на морфологичните категории се наричат **грамеми** и предвид на това понятието морфологична категория би могло да се дефинира и по-синтезирано като система от противопоставени една на друга грамемеми с еднородно съдържание (Bondarko, 1976: 129). Между словоформата, като компонент на дадената

грамема, самата грамема и съответната морфологична категория съществуват отношения на парадигматична йерархия (Bondarko, 1976: 141).

Изключително важен за теорията на морфологичните категории и изобщо за морфологията е **принципът на Смирници**, според който в нито една словоформа не могат да се комбинират формалните показатели (маркерите) на две грамеми от една и съща морфологична категория (Smirnitiskij, 1959: 8 – 9; вж. и Kutsarov, 2007: 31; Marovska, 2005: 31). Не мога да не се съглася с твърдението на И. Куцаров, че само последователното прилагане на принципа на Смирници може да доведе до еднотипно разграничаване на морфологичните категории на даден език (Kutsarov, 2007: 32).

От гледна точка на броя на членовете си (т.е. грамемите) морфологичните категории биват двучленни (двуграемни) или многочленни (многограемни). **Двуграемните морфологични категории** имат една маркирана (отбелязана със специфична граматична морфема или съчетание на граматични морфеми, на които съответства дадена *граматична характеристика*) грамема и една немаркирана (отбелязана с отсъствие на съответната граматична морфема, с т.нар. нулева морфема, и респективно – с отсъствието на граматичната характеристика, притежавана от маркираната грамема); **многограемните морфологични категории** имат само една немаркирана и две или повече маркирани грамеми, при условие че те, като цяло, могат да се противопоставят на немаркираната грамема (Kutsarov 2007: 32 – 33).

Отношенията между грамемите на морфологичната категория обикновено се представят чрез т.нар. **морфологични опозиции**. И ако у представителите на Пражката лингвистична школа опозициите са преди всичко семантични, при описанието на морфологичните категории в съвременния български език И. Куцаров говори „за *формално-семантични опозиции, т.е. за семантични противопоставяния, изразени в структурата на езика с граматични морфеми*“ (Kutsarov, 2007: 34).

От триадата привативна Х градуална Х еквиполентна опозиция, представляваща третия тип опозиции на Р. О. Якобсон, важни за описанието на морфологичните категории са, на първо място, привативната, а на второ – еквиполентната опозиция. Според И. Куцаров **градуалната**, или още **йерархичната опозиция** не е характерна за морфологичните категории в съвременния български език. И ако някои учени отричат еквиполентните опозиции и предлагат езиковите отношения да се представят само чрез двучленни привативни опозиции (такава всъщност е била и идеята на Р. О. Якобсон), И. Куцаров работи и с двата типа опозиции: „**привативните опозиции** са характерни за всички двучленни морфологични категории в съвременния български език, те представят и основните противопоставяния в многочленните категории; **еквиполентните опозиции** характеризират отношенията между маркираните членове на многочленните морфологични категории“ (Kutsarov, 2007: 38 – 39).

Основният тип морфологична опозиция – привативната – се състои от два противопоставени един на друг члена, единият от които е маркиран, а другият – немаркиран. **Маркираната грамема** е носител на дадена граматична характеристика, експлицитно изразена (маркирана) чрез граматична морфема, съчетание от граматични морфemi или комплекс от граматични морфemi (Kutsarov, 2007: 34 – 35). Принципно важна особеност на **немаркираната грамема** е способността ѝ да се реализира в две значения – общо (обобщено) и главно (специфично).

Пражката лингвистична школа и функционалният подход към езиковите явления

В своите трудове представителите на Пражката школа поставят акцент върху **функционалния поход** към езиковите явления и налагат тенденцията „за изучаване на езика не просто като абстрактна система, а в неговото реално функциониране и в речта“ (Danchev, 2001: 22; срв. и Šermák, 2001: 81 – 82). Неслучайно пражкият структурализъм често бива определян като **функционален структурализъм**. Разработеният от пражките структуралисти функционално-структурен метод намира блестящо приложение не само при обяснението на езиковите функции, в теорията за функционалните стилове, във функционалната морфология и съответно във функционалния синтаксис (включително и при актуалното членение на изречението), но и при обясняването на езика като система със собствена структура и при описанието на отделните езикови равнища (вж. и Nekula, 2002: 337 – 338).

Функционално-семантичният граматичен концепт на В. Матезиус и концепциите на А.В. Бондарко и на И. Куцаров за функционална граматика

Преценявайки постиженията на пражките лингвисти, Франтишек Данеш заключава, че през предвоенния период те се занимават системно предимно с фонология и успяват да разработят в тази област цялостна научно издържана концепция, докато постигнатото в останалите области на лингвистичните изследвания е далеч по-скромно. Според него единственият опит за системно разработен функционално-семантичен граматичен концепт принадлежи на В. Матезиус и това е неговата написана на английски фундаментална статия „*On some problems of the systematic analysis of grammar*“ от 1936 г. (Mathesius, 1936), чиято чешка версия „*O soustavném rozboru gramatickému*“ излиза чак през 1942 г. (Mathesius, 1942). За съжаление, този концепт не бива изцяло приет и разработен нито преди Втората световна война, нито след нея – поне що се отнася до граматиката. Странно е, че идеите на В. Матезиус не са намерили по-широко отражение в трудовете на по-младия му колега Б. Хавранек и на неговия сътрудник А. Йедличка, нито по-късно във втория том на академичната „Чешка граматика“ (Petr & kol. 1986), нито в лексикологията на Й. Филипец (Filípec &

Čermák, 1985). Повече последователи те са намерили в областта на синтаксиса, при това в две посоки – в концепцията за актуалното членение на изречението, или още за функционалната перспектива на изречението, разработена по-късно от неговите ученици Й. Фирбас, К. Свобода, Ф. Данеш, Л. Ухлиржова и др., от една страна, и в разработената от Института за чешки език концепция за синтактичните структури, залегнала и в третия том на академичната „Чешка граматика“ (Petr & kol. 1987), от друга страна (Daneš, 1991: 166).

Въпреки добрия старт, даден с теорията на Р. Якобсон за бинаризма или за маркираността и с функционално-семантичния граматичен концепт на В. Матезиус, едно от слабите звена в разработките на пражките функционалисти от втората половина на миналия век е именно морфологията – липсват разработени в духа на функционализма трудове, особено по морфология. В този смисъл, покрай всички други свои достойнства функционалните граматики на А. В. Бондарко и на И. Куцаров притежават още едно – те запълват една осезаема празнина в тази основна за науката за езика област.

Според концепцията на А. В. Бондарко за *функционална граматика*, не само популяризирана, но на практика и успешно реализирана у нас от И. Куцаров (Kutsarov, 1985), „функционалната граматика може да бъде дефинирана като граматика, 1) ориентирана към изучаване и описание на закономерностите при функционирането на граматичните единици във взаимодействие с елементи от различни езикови равнища, участващи в предаването на смисъла на изказването; 2) предполагаща възможност за анализ не само в посока от формата към значението (от средствата към функциите), но и в посока от значението към формата (от функциите към средствата)“ (Bondarko, 1984: 5).

Както А. В. Бондарко, така и И. Куцаров подчертават целесъобразността на двустранния семасиологично-ономасиологичен подход към описанието на функциите на езиковите средства (срв. и Daneš, 1991: 164).

Концепцията на Й. Вахек и М. Комарек за център и периферия в езика и концепцията на А. В. Бондарко за полето

Друг – макар и по-късен – принос на пражката лингвистика е разработването на концепцията за *център и периферия в езика*, свързана с факта, че някои езикови единици се употребяват много по-често от други, поради което принадлежат към *центъра на езика*; езиковите единици с повече или по-малко рядка употреба пък се отнасят към *езиковата периферия*. На нейното разработване е посветен 2-ри том на *Travaux linguistiques de Prague* (Vachek & Komárek, 1966; вж. и Daneš, 1965: 1 – 6; Němec, 1976; Čermák, 2001: 104).

Под влиянието на идеите на пражкия функционален структурализъм през втората половина на XX век значително нараства интересът към функционалното изследване на езика. Функционалните описания обикновено следват или семасиологичния подход (от форма към съдържание), или ономасиоло-

гичния подход (от съдържание към форма), или пък съчетават двата подхода (Kutsarov, 2007: 11; срв. и Daneš, 1991: 164).

Своеобразно творческо развитие специално на идеите на функционалния структурализъм за центъра и периферията в езика и за необходимостта от функционален подход към езиковите явления откриваме в трудовете на А. В. Бондарко, в частност в концепцията му за **функционална (функционално-семантична) граматика**, опираща се на **теорията за функционално-семантичните полета** (Bondarko, 1984).

А. В. Бондарко подчертава необходимостта и целесъобразността от синтез на тези два типа анализ, т.е. на двустранния семасиологично-ономасиологичен подход към описанието на функциите на езиковите средства (срв. и Daneš, 1991: 164). Те всъщност са обусловени от споменатия вече принцип на Карцевски за асиметричния дуализъм на езиковия знак, предполагащ възможност за съответствие на една единица от плана на изразяването (формата) на няколко единици от плана на съдържанието (смисъла, значението, функцията) и обратно – съответствие на една единица от плана на съдържанието на няколко единици от плана на изразяването (Bondarko, 1984: 6; срв. и Kutsarov, 2007: 11). Функционалната граматика е доказано приложима както при описанието на отделен език, така и при съпоставителни изследвания (Kutsarov, 2007: 11), поради което я смятам за изключително подходяща и перспективна като теоретична основа и на бъдещи езиковедски разработки.

Принципно важна за функционално-семантичната граматика на А. В. Бондарко е **теорията за полето**, с която той творчески доразвива споменатата вече идея на пражките функционалисти за **център и периферия в езика**. „**Функционално-семантичното поле** представлява езикови групировки, за които са характерни следните черти: 1) наличие на общи инвариантни семантични функции у елементите, образуващи дадена групировка; 2) взаимодействие не само на еднородни, но и на разнородни елементи – граматични и лексикални; 3) структура, в която определяща роля играят следните признаци: а) членение „**център (ядро) – периферия**“; б) постепенни преходи между компонентите на дадена групировка и компонентите на разни други групировки, частични пресичания, „**общии сегменти**“.“ (Bondarko, 1976: 204; срв. и Kutsarov, 1985: 10). Другаде А. В. Бондарко прецизира състава на разнородните езикови елементи, изграждащи функционално-семантичното поле, по следния начин: „... Семантично-функционалната общност служи за основа, на която се обединяват разнородни езикови елементи – морфологични, синтактични, словообразователни, лексикални. ...“ (Bondarko, 1976: 205). И. Куцаров нарича тези изразяващи една и съща семантика средства **модификатори**; сред тях той разграничава **ядрени** (в по-ранните си трудове като такива определя само морфологични модификатори, т.е. морфологични категории като ядра на функционално-семантични полета, но в по-късните си трудове към тях добавя и син-

тактични модификатори) и *периферни модификатори*, като към последните освен посочените от А. В. Бондарко синтактични, словообразователни и лексикални модификатори добавя както морфологични модификатори в несобствена функция, така и акцентологични модификатори (Kutsarov, 2007: 11).

И така, функционално-семантичното поле, или още *макрополето* на функционално-семантичната категория, се състои от ядро и периферия. В рамките му се очертават по-малки единици – т.нар. *микрополета*. По мнение на И. Куцаров основа за обособяването на *функционално-семантични микрополета* в рамките на дадена категория е броят на грамемите в морфологичната категория, която е нейно ядро, т.е. всяка грамема е център (*микроядро*) на функционално-семантично микрополе. Функционално-семантичното микрополе има същата структура като макрополето: то има център (съответната грамема) и периферия (Kutsarov, 1985: 26 – 30). Това, разбира се, проличава най-добре при т.нар. моноцентрични полета.

А. В. Бондарко различава два основни типа *функционално-семантични полета*:

1) *моноцентрично (моноядрено) поле* – поле, опиращо се на граматична категория;

2) *полицентрично (полиядрено) поле* – поле, основаващо се върху съвкупността от различни езикови средства (морфологични, синтактични, лексикално-граматични, лексикални, акцентологични), необразуващи единна хомогенна система от форми. Сред полицентричните функционално-семантични полета А. В. Бондарко различава два подтипа:

а) *полицентрично поле с дифузна структура* – с множество слабо свързани помежду си или изолирани разнородни компоненти, слабо изразени центрове (ядра) и размити граници между централната и периферната зона;

б) *полицентрично поле с компактна структура* – с явно изразени центрове (ядра).

Не мога да не оценя и вниманието, което И. Куцаров отделя на изработването на свързан с функционалната граматика терминологичен апарат. Той предлага функционално-семантичните полета да се назовават с абстрактно съществително име, производно от латинския термин на явлението, например функционално-семантично поле темпоралност с ядро морфологичната категория време, функционално-семантично поле квантитативност с ядро морфологичната категория число и др.под. (Kutsarov, 2007: 11).

Прахката лингвистична школа и синхронната контрастивна лингвистика

И в края на своето изложение не мога да не отбележа още един от приносите на пражките функционалисти към световната лингвистика. За целта ще цитирам една оценка, дадена им от А. Данчев, а именно, че „*езиковедите от*

Пражката школа действително навреме оценяват теоретичното значение на синхронните съпоставителни изследвания“ (Danchev, 2001: 55). И наистина, едва ли някой би оспорил заслугите им за развитието на контрастивната лингвистика, а този въпрос има пряко отношение и към функционалната граматика, и към теорията за функционално-семантичните полета, които през последните няколко десетилетия се доказаха като изключително подходящи и перспективни в областта на синхронните контрастивни изследвания. Историята на контрастивните изследвания доказва и колко далновиден възглед е бил В. Матезиус – основателят на Пражкия лингвистичен кръжок, когато е формулирал постулата си за необходимостта при лингвистичните изследвания да се изхожда от общите за хората комуникативни потребности и да се търсят начините, по които отделните езици, всеки по своему, удовлетворяват тези потребности (Daneš, 1991: 162). Защото, както казва В. Скаличка – друг представител на Пражкия лингвистичен кръжок и създател на езиковата типология, езиците представляват „*různá řešení týchž problémů*“ (‘различни решения на едни и същи проблеми’ – Skalička, 1935: 10).

В заключение бих искал още веднъж да отбележа, че освен всичко друго трудовете на А. В. Бондарко и И. Куцаров доказват по несъмнен начин тезата за изключителното значение на приемствеността в науката, както и да подчертая твърдото си убеждение в полезността, необходимостта и перспективността и на функционално-структурния подход към езиковите явления, и на функционалната граматика, пред която стоят още много научни предизвикателства.

REFERENCES/БИБЛИОГРАФИЯ

- Bondarko, A.V. (1976). *Teorija morfoložičeskikh kategorij*. Leningrad: Izdatel'jstvo "Nauka" [Бондарко, А.В. *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Издательство „Наука“].
- Bondarko, A.V. (1984). *Funkcional'naja grammatika*. Leningrad: Izdatel'jstvo "Nauka" [Бондарко, А.В. *Функциональная грамматика*. Ленинград: Издательство „Наука“].
- Čermák, F. (2001). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Daneš, F. (1965). Vztah „centra“ a „periferie“ jakožto jazykové univerzálie. *Jazykové aktuality*, 1965, 2 – 3, 1 – 6.
- Daneš, F. (1991). Mathesiova koncepcie funkční gramatiky v kontextu dnešní jazykovědy. *Slovo a slovesnost*, 52, 1991, 161 – 174.
- Danchev, A. (2001). *Sapostavitelno ezikoznanie. Teorija i metodologija*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" [Данчев, А. *Съпоставително езикознание. Теория и методология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Filipec, F. & Čermák, F. (1985). *Česká lexikologie*. Praha: Academia.

- Jakobson, R. (1932). Zur Struktur des russischen Verbums (pp. 74 – 84). In: *Charisteria Guilelmo Mathesio quinquagenario a discipulis et Circuli Linguistici Pragensis sodalibus oblata*. Prague: Cercle Linguistique de Prague.
- Kartsevskij, S. (1974). Asymetrický dualismus lingvistického znaku (pp. 26 – 30). In: Machová, S. *Principy strukturní syntaxe I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kutsarov, I. (1985). Oчерк по функционално-семантична граматика на балgarskija ezik. Plovdiv: Plovdivski universitet “Paisij Hilendarski” [Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“].
- Kutsarov, I. (2007). Teoretichna gramatika na balgarskija ezik. Morfologija. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo “Paisij Hilendarski” [Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“].
- Marovska, V. (2005). *Novobalgarskijat perfekt*. Sofia: Romina [Маровска, В. *Новобългарският перфект*. София: Ромина].
- Mathesius, V. (1936). On some problems of the systematic analysis of grammar. *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 6, 1936, 95 – 107.
- Mathesius, V. (1942). O soustavném rozboru gramatickém. *Slovo a slovesnost*, 8, 1942, 88 – 92.
- Nekula, M. (2002). Pražská škola (pp. 337 – 338). In: Karlík, P., Nekula, M. & Pleskalová, J. (Eds). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Němec, I. (1976). Vztah centrum – periferie v lexikálním vývoji. *Naše řeč*, 1976, 118 – 124.
- Petr, J. & kol. (1986). *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- Petr, J. & kol. (1987). *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia.
- Skalička, V. (1935). *Zur ungarischen Grammatik*. Praha: Nákladem Filosofické fakulty University Karlovy.
- Smirnitckij, A. I. (1959). Morfologija anglijskogo jazyka. Moskva: Izdatel'stvo literatury na inostrannyh jazykah [Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках].
- Trubetskoj, N.S. (1939). *Grundzüge der Phonologie*. Prague: Jednota českých matematiků a fysiků.
- Vachek, J. & Komárek, M. (1966). Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue. In: *Travaux linguistiques de Prague*, 2. Prague: Academia.

CONCEPTS OF PRAGUE FUNCTIONAL STRUCTURALISM IN THE WORKS OF PROF. A. V. BONDARKO AND PROF. I. KUTSAROV

Abstract: One of the leading methodological linguistic trends of the past 20th century is undisputedly linguistic structuralism. The Prague school, also known as the Prague linguistic circle, is one of the first structuralist linguistic schools, being properly defined as functionalist in its essence. Representatives of the Prague school from its classic period (1926 – 1945) and their disciples in the late 20th century give their invaluable contribution to worldwide development of linguistics. The text examines those key concepts of Prague functional structuralism that substantially contributed to the formation and development of functional grammar as we know it in the works of A. V. Bondarko and I. Kutsarov. First, it is R. Jakobson's concept of binarism, also known as the theory of markedness, that plays a key role in the development of modern linguistics, underlying the morphological concepts of A. V. Bondarko and I. Kutsarov that represent the relations between grammemes of morphological categories through morphological oppositions. Second, the Prague structuralists developed the functional approach to linguistic phenomena and the theory of centre and periphery in language. Both are uniquely elaborated in Bondarko's functional theory of semantic fields underlying his theory of functional grammar. The latter was not only promoted but also successfully implemented by I. Kutsarov in Bulgaria. And last but not least, much like the Prague linguistic circle, A. V. Bondarko, I. Kutsarov and their disciples evaluate the theoretical significance of synchronic and contrastive studies. Functional grammar, which is to meet many more scientific challenges in the future, undisputedly applies to the study of a particular language as well as to contrastive studies.

✉ **Dr. Stiliyan Stoychev, Assist. Prof.**

Department of Slavic Linguistics

Faculty of Slavic Studies

Sofia University

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia

E-mail: stilijan@abv.bg

Third Forum "Bulgarian Grammar"
Трети форум „Българска граматика“

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ТИПОЛОГИЯТА НА ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНИТЕ ПОЛЕТА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Красимира Чакърова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Докладът интерпретира въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език. В хода на анализа са коментирани популярните класификационни модели на А. В. Бондарко и И. Куцаров за ФСП в руския и българския език, като се акцентува върху някои проблематични пунктове в становищата на двамата автори.

Предлаганата в изложението нова класификация на ФСП е осъществена на базата на няколко основни критерия: 1) сфера на функциониране; 2) наличие/отсъствие на структурен център (ядро); 3) състав на полевата периферия; 4) степен на функционална автономност; 5) семантичен обхват. Посочени са аргументи в подкрепа на схващането, че ФСК изграждат микрополета не само около маркираните членове на ядрото – морфологична категория, но и около немаркираните членове (притежаващи както общо, така и главно значение).

Keywords: functional grammar; A. V. Bondarko; functional-semantic fields; types of functional-semantic fields

Във фокуса на настоящото изследване е поставено едно от ключовите понятия в теорията на А. В. Бондарко – функционално-семантичното поле (ФСП), което може да се разглежда като пряк резултат от рефлексията на извънезиковата действителност. Срв.: „Полетата в даден език се детерминират в крайна степен от извънезиковата действителност и нейното отражение в съзнанието на хората, от необходимостта да бъдат предавани в речта тези коренящи се в извънезиковата действителност отношения“ (Bondarko, 1984a: 496). Според руския лингвист ФСП е форма на съществуване на т. нар. функционално-семантична категория и представлява система от разнородни езикови средства на даден език (морфологични, синтактични, словообразователни, лексикални, а също и комбинирани), обединени на основата на общността и взаимодействието на техните семантични функции (вж. Bondarko, 1984b).

Безспорно избраната тема крие сериозно теоретично предизвикателство, като се има предвид, че всеки опит за анализ на типовете функционално-се-

мантични полета в даден естествен език е предварително обречен на неуспех, ако изследователят няма ясна позиция по въпроса за броя на функционално-семантичните категории (респ. на техните ФСП) в този език. Във връзка с казаното не можем да не отбележим, че единственото научно съчинение, в което е представена системата от функционално-семантични категории в съвременния български език, е „Очерк по функционално-семантична граматика на българския език“ на И. Куцаров (Kutsarov, 1985). Три десетилетия след публикуването на споменатата монография проблемът за броя на ФСП не е бил обект на сериозна дискусия в нашето езикознание.

Основната ни цел е да се опитаме да класифицираме типовете ФСП в съвременния български език, формулирайки критерии за тяхната диференциация. В хода на изложението ще обърнем внимание и на някои проблематични становища и отворени въпроси. Преди това ще представим в синтезиран вид изходните теоретични постановки, върху които е базирана настоящата работа.

1. ФСП е „двустранно (съдържателно-формално) единство, изградено от граматични (морфологични и синтактични) средства на даден език заедно с взаимодействащите с тях лексикални, лексико-граматични и словообразователни елементи, отнасящи се към същата семантична зона“ (Bondarko, 1983: 11). Обичайно за него е „разделянето на ядро (център) и периферия“ (Bondarko, 1972: 20).

2. Системата на ФСП „може да бъде изследвана само ако се опира на единиците и категориите на един отделен език“ (Bondarko, 1968: 497).

3. Според А. В. Бондарко е трудно да се говори за точно количество ФСП, тъй като „по принцип системата на ФСП трябва да обхваща всички основни семантични категории и техните проекции върху езика“ (Bondarko, 1968: 497). Според И. Куцаров обаче функционалната граматика на всеки език би трябвало да насочи вниманието си към такива ФСП, чието ядро е или може да бъде (при съпоставителни проучвания – поне в един от езиците, привлечени за съпоставка) морфологична (или лексикално-граматична) категория (Kutsarov, 1985: 18 – 19).

4. ФСП на отделните функционално-семантични категории (ФСК) не са изолирани едно от друго. „Между тях съществуват сложни отношения на интерференция“ (Kutsarov, 1985: 27).

Важно е да се отбележи, че въпросът за стратификацията на ФСП не се поставя за първи път в съвременната лингвистика. Ето например за какви структурно-семантични типове ФСП в руския език говори А. В. Бондарко (Bondarko, 1968, 1983, 1984 and other.).

I. С оглед на семантичния си обхват¹⁾:

1) полета на ФСК;

2) микрополета – съществуват в рамките на полетата на ФСК или „на пресечната точка между различни функционално-семантични категории“ (Bondarko, 1968: 97).

II. С оглед семантичната специфика на полеовото ядро:

1) ФСП с предикативно ядро – напр. ФСП на аспектиалността, таксиса, модалността, залоговостта и др.;

2) ФСП с предметно (субектно-обектно) ядро – напр. ФСП на субектността/обектността, на определеността/неопределеността;

3) ФСП с качествено-количествено (преимуществено атрибутивно) ядро – напр. ФСП на качествеността, количествеността (при признаците, субстанциите и действията), компаративността и др.;

4) ФСП с обстоятелствено ядро – напр. ФСП на обусловеността и локативността.

III. Според структурната си специфика:

1) моноцентрични (силно центрирани) – напр. ФСП на темпоралността, на обективната модалност, на компаративността и др.;

2) полицентрични (слабо центрирани) – напр. ФСП на субективната модалност, на таксиса и др.;

3) безядрени – в ранните си разработки А. В. Бондарко отбелязва, че такива са полетата на ФСК, които не се опират на морфологични категории (напр. ФСП на аспектиалността в немския език) (in: Bondarko, 1971).

Наблюденията върху тази класификационна схема извеждат на преден план няколко смущаващи факта. Преди всичко прави впечатление, че използвайки преимуществено подхода „от значение към форма“, авторът не посочва ясно критериите, с помощта на които са диференцирани отделните типове ФСП в руския език. От друга страна, широкото му разбиране за броя на ФСП в естествените езици, както и постановката за съществуването на „полицентрични“ ФСП, правят задачата за написване на функционално-семантична граматика на даден език практически неизпълнима (in: Kutsarov, 1985: 18).

Не е убедително според нас и обособяването на две отделни ФСП на модалността в руския език, едното от които е силно центрирано, а второто – полицентрично. Именно в светлината на разбирането за „полицентричните“ ФСП по-ранната постановка на изследователя за „безядрените“ полета изглежда недостатъчно мотивирана.

Опит за класификация на ФСП откриваме и в „Очерк по функционално-семантична граматика на българския език“ на И. Куцаров, където са обособени следните разновидности.

I. С оглед на семантичния си обхват²⁾:

1) полета на ФСК;

2) микрополета на грамемите в състава на ФСК.

II. С оглед сферата на функциониране:

1) ФСП на именните ФСК – ФСП на детерминативността, компаративността и казуалността;

2) ФСП на глаголните ФСК – ФСП на персоналността, темпоралността, модалността, коментативността, залоговостта, статусността, аспектиалността;

3) ФСП на общите ФСК – ФСП на генеричността и квантитативността.

III. Според структурната си специфика:

1) ядрени (почти всички ФСП в българския език);

2) безядрени (ФСП на казуалността).

Недостатъчно убедителна в този класификационен модел е постановката за съществуването на т.нар. общи ФСП. По наше мнение *генеричността* е типична именна категория (при това лишена от семантично съдържание при повечето имена), а родът на причастията в структурата на глаголните форми (или на синтетичните преизказни форми) има само структурен (съгласувателен) характер. При *количествеността* ситуацията е по-различна: ако се приеме, че тя е обща ФСК, то нейното ФСП би трябвало да се определи като полицентрично – *числото* е ядро на именната количественост (ФСП на нумералността), а *МК повторяемост* – на вербалното количество (ФСП на кратността) (по-подробно вж. Chakarova, 2003). Самият автор обаче отхвърля постановката за полицентричните ФСП.

Прави впечатление, че в разглеждания класификационен модел не присъстват такива семантико-функционални зони, каквито са *таксисност*, *результативност/нерезультативност*, *кратност* и др. (притежаващи граматично ядро). Ако това са ФСП, логично е да се зададе въпросът какъв е техният тип.

Обособявайки различните типове ФСП, И. Куцаров изхожда от разбирането си за морфологоцентричен характер на ФСК. Срв.: „Ядро на функционалната граматика на даден език е неговата морфология“ (Kutsarov, 1985: 18). С други думи, анализът на автора не включва в обсега си ФСП, чието ядро е синтактична категория.

Морфологоцентрична е и класификацията на ФСП, която ще представим накратко в следващото изложение. Тя се основава на следните критерии за диференциация:

1) сфера на функциониране;

2) наличие/отсъствие на структурен център (ядро);

2) състав на полевата периферия;

3) степен на функционална автономност;

4) семантичен обхват.

– Според сферата на функциониране ФСП биват: *именни* (*детерминативност*; *компаративност*; *казуалност*, *генеричност*, *нумералност*) и *глаголни* (*персоналност*, *темпоралност*; *модалност*; *коментативност*; *залоговост*, *аспектиалност* и др.).

– Според структурните си особености (наличието или отсъствието на структурен център) биват *ядрени* (почти всички ФСП, както и микропо-

летата на маркираните ядрени грамеме) и *безядрени* (ФСП на казуалността, микрополетата на немаркираните ядрени грамеме). Що се отнася до тезата на А. В. Бондарко за т.нар. „полицентрични“ полета, на този етап тя ни се струва недостатъчно убедителна.

Тук е мястото да отбележим, че в най-ново време И. Куцаров ревизира една от по-ранните си постановки, като отбелязва, че ФСК изграждат микрополета само около маркираните членове на ядрото – морфологична категория, докато немаркираните грамеме „не могат да бъдат морфологични ядра“, т.е. не са в състояние да генерират микрополета. С други думи, ако ядрената категория е двучленна, би трябвало да се говори само за едно функционално-семантично микрополе – това на маркираната грамема (Kutsarov, 2015).

Струва ни се, че така формулираният тезис отчита преди всичко тясно морфологичния аспект при интерпретацията на езиковите факти (подхода *от средства към функции*). Като се има предвид обаче, че немаркираният член във всяка морфологична категория освен *общо значение* притежава и *главно (специфично) значение*, не би могло да се изключи и съществуването на езикови средства, с помощта на които да се изразява това специфично значение. Така например в сферата на немаркираната *неразновременност* функционират маркери за *едновременност*, като наречията и обстоятелствените изрази от типа *сега, едновременно, в този момент* и др.; деепричастията и сегашните причастия (деятелни и страдателни) и пр.; в сферата на немаркираната *немножественост* функционират маркери за *единичност*, като лексемата *един*, прилагателни или наречия, като *единствен/единствено, сам/само*, собствените съществителни и онимизиранияте нарицателни имена (срв.: **Ректорът подписа заповедта**) и др. под. Подобни факти според нас са в съзвучие с по-ранната постановка на Ив. Куцаров – срв.: „Макрополето на функционално-семантичната категория се състои от *две или повече* (курсивът е мой – К. Ч.) микрополета“ (Kutsarov, 1985: 29).

– Според състава на полевата периферия ФСП в българския език могат да се разделят на два типа: ФСП с *наситена (кондензирана) периферия* (напр. ФСП на модалността, аспектуалността, компаративността) и ФСП с *„разредена“ периферия* (напр. ФСП на безядрените категории, на залоговостта, коментативността и др.). Прави впечатление, че микрополетата на немаркираните грамеме в рамките на ядрото обикновено имат „разредена“ периферия (напр. основен модификатор на главното значение на *несубективната модалност* е характерната „обективна“ интонация).

Основните функции на периферийните модификатори³⁾ (употребени самостоятелно или в съчетание помежду си) са две:

1) да допълват семантичните възможности на ядрото – срв. напр.: **Казват** (периф. лекс. модиф.), *че живеел* (ядрен модиф.) *в богата къща*. В някои случаи с тяхна помощ се преодолява омонимията между отделни граматични

форми – срв.: *Хората говорят, че си носел знамето тогава* (преизк.), но: *Явно ти си носел знамето тогава* (умозакл.);

2) да се употребяват (макар и по-рядко) вместо конкретни ядрени средства. Налице е следната зависимост: колкото по-голяма е структурната мотивираност на дадено значение, изразявано от определени периферийни модификатори, толкова по-малка е зависимостта на тези модификатори от ядрото. Те се отличават с много голяма функционална активност, дори могат да заместят ядрените модификатори (напр. показателните местоимения могат да „компенсират“ напълно отсъствието на членна морфема при изразяване на индивидуална определеност – срв. *Поддай ми чантата* = *Поддай ми тази (онази) чанта*, но: – *Ти обичаш ли ябълки?* / – *Да, обичам – ябълките са не само вкусни, но и много полезни* ($\neq$ *тези ябълки са не само вкусни, но и много полезни*).

– Според степента на функционална автономност ФСП биват *самостоятелни* (напр. *темпоралност, модалност, компаративност, залоговост* и др.) и *несамостоятелни* – реализират се като частни полета в рамките на самостоятелни ФСК, изразявайки дадено значение в синкретична връзка с други полета от същата категория (такива напр. са ФСП на кратността и таксиса).

– С оглед на семантичния обхват ФСП биват *категориални* (полета на самостоятелните ФСК, у И. Куцаров – *макрополета*), *синкатегориални* (полетата на несамостоятелните ФСК) и *грамемни* (т.е. *микрополета*⁴⁾) – напр. ФСП на *предходността*, на *неопределеността*, на *императивността*, на *результативността* и др. За разлика от микрополетата на грамемите в самостоятелните ФСК, микрополетата на грамемите в несамостоятелните категории също могат да се определят като несамостоятелни.

В светлината на идеята за динамичните отношения (взаимодействието) между различните ФСП в българския език възниква един важен въпрос: може ли да се говори за полета, които са резултат от интерференция на самостоятелни ФСП, и какъв е техният структурен тип. Би ли могло да се допусне например, че широко коментираната българска *евиденциалност*⁵⁾ е именно такава ФСП – резултат от взаимодействието между функционално-семантичните полета на модалността и коментативността и източник на богатите наративни възможности на нашия език?

И макар че настоящият доклад не дава отговор на този и на други отворени въпроси, бихме искали да вярваме, че той отключва една полезна дискусия, която би подпомогнала усилията на лингвистите за осъществяване на детайлно функционално-семантично описание на съвременния български език.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Нужно е да подчертаем, че в опита си да представи различните типове ФСП, А. В. Бондарко не формулира ясни критерии за типологизация. На-

- правили сме опит да компенсираме този пропуск, предлагайки делитбени показатели, съответстващи на авторската концепция.
2. И. Куцаров също не обособява специални критерии за диференциране на типовете ФСП. Използваните тук формулировки са предложени от нас.
 3. Терминът „модификатори“ е на И. Куцаров (Kutsarov, 1985).
 4. Подобно на И. Куцаров се разграничаваме от становището на А. В. Бондарко за микрополето като „минимален елемент от полето на функционално-семантичната категория, притежаващ самостоятелен план на съдържание и план на изразяване“ [...] и „структура, състояща се от два елемента – „фон“ и „спецификатор“ (Bondarko, 1968: 97). Споделяме мнението, че „основа за отделянето на функционално-семантични микрополета в дадена категория е броят на грамемите в нейното ядро [...]“ (Kutsarov, 1985: 26).
 5. В. А. Плунгян отбелязва, че евиденциалността обединява различни граматични и лексикални значения, даващи указание за източника на информация на говорещия по отношение на съобщаваната от него ситуация (вж. Plungjan, 2011).

REFERENCES/БИБЛИОГРАФИЯ

- Bondarko, A. V. (1968). General and private meanings of grammatical forms. *Questions of Linguistics*, № 4, 87 – 100 [Бондарко, А. В. (1968) Общие и частные значения грамматических форм. *Вопросы языкознания*, № 4, 87 – 100].
- Bondarko, A. V. (1971). *Grammatical meaning and context*. Leningrad: Nauka [Бондарко, А. В. (1971). *Грамматическое значение и контекст*. Ленинград: Наука].
- Bondarko, A. V. (1972). On the field approach in grammar – voice and voiceness. *Questions of Linguistics*, № 3, 20 – 35. [Бондарко, А. В. (1972). К теории поля в грамматике – залог и залоговость. *Вопросы языкознания*, № 3, 20 – 35].
- Bondarko, A. V. (1983). *Principles of functional grammar and questions of aspect*. Leningrad: Nauka [Бондарко, А. В. (1983). *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград: Наука].
- Bondarko, A. V. (1984a). On the grammar of functional-semantic fields. *Journal of the USSR Academy of Sciences. Literature and Language Series*. Moscow: Nauka. Volume 43, № 6, 492 – 503 [Бондарко, А. В. (1984a) О грамматике функционально-семантических полей. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. Москва: Наука. Т. 43. № 6, 492 – 503].
- Bondarko, A. V. (1984b). *Functional grammar*. Leningrad: Nauka. [Бондарко, А. В. (1984b) *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука].
- Chakarova, K. (2003). *Aspectuality and quantity*. Veliko Tarnovo: Faber [Чакърова, К. (2003) *Аспектуалност и количество*. Велико Търново: Фабер].

- Kutsarov, I. (1985). *Outline of the functional-semantic grammar of Bulgarian*. Plovdiv: The Paisii Hilendarski University of Plovdiv Publishing House [Куцаров, И. (1985) *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Изд. на ПУ „Паисий Хилендарски“].
- Kutsarov, I. (2015). On the theory of functional-semantic fields. *Scientific Papers of The Paisii Hilendarski University of Plovdiv*, Volume 53, Book 1, A – Philology, 167 – 185 [Куцаров, И. (2015) Към теорията за функционално-семантичните полета. *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, Т. 53, кн. 1, А – Филология, 167 – 185].
- Plungjan, V. A. (2011). *Introduction to grammatical semantics: grammatical meanings and grammatical systems of the world's languages*. Moscow: RGGU [Плунгян, В. А. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: РГГУ, 2011].

ON THE QUESTION OF THE TYPOLOGY OF FUNCTIONAL SEMANTIC FIELDS IN THE CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE

Abstract. The research paper focuses on the question of the typology of functional semantic fields in the contemporary Bulgarian language. In the analysis comments have been made on A. V. Bondarko and I. Kutsarov's popular classification models of FSF in the Russian and Bulgarian languages, emphasizing on some problematic parts in the points of view of the two authors.

The new classification of FSF presented in the exposition is based on several main criteria: 1) a sphere of functioning; 2) presence/ absence of a structural centre (nucleus); 3) structure of the field periphery; 4) a degree of the functional autonomy; 5) semantic scope. There are arguments in favour of the belief that FSF build microfields not only around the marked members of the nucleus – the morphological category, but also around the unmarked members (having both general and main meaning).

✉ **Dr. Krasimira Chakarova, Assoc. Prof.**

Faculty of Philology

University of Plovdiv

24, Tzar Asen St.

4000 Plovdiv, Bulgaria

E-mail: krchakarova@gmail.com

*Third Forum "Bulgarian Grammar"
Трети форум „Българска граматика“*

КАТЕГОРИАЛНОСТ И НЕКАТЕГОРИАЛНОСТ ВЪВ ФУНКЦИОНАЛНАТА ГРАМАТИКА НА А. В. БОНДАРКО

Енчо Тилев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Статията разглежда две от понятията, които са в основата на създадената от А. В. Бондарко теория на функционална граматика. Представят се признаците на категориалните значения в езиковата система и на некатегориалните значения в речта и се проследява еволюцията на идеите на А. В. Бондарко за същността на тези граматични абстракции.

Keywords: functional grammar; A. V. Bondarko; categorial and non-categorial meanings

Сред направленията на съвременната лингвистика функционалният подход в изследването и описанието на езиковото съдържание не губи своята актуалност. Дори напротив: той намира приложение в методологията на различните лингвистични течения и школи, напр. френския функционализъм, английското направление във функционалната лингвистика, функционално ориентираните теории на генеративната семантика, холандската функционална школа на С. Дик и др. Сред изследователите функционалисти в Русия се открояват имената на В. Г. Гак, Г. А. Золотова, Н. А. Слюсарева, Ю. С. Степанов, Н. Ю. Шведова, Д. Н. Шмельов. Към тях безспорно трябва да се причисли и А. В. Бондарко със създадената от него теория на функционално-семантична граматика.

Разглежданият в настоящата статия въпрос – за категориалните значения на граматичните категории и за проявите на некатегориалност – предхожда създаването на цялостната функционално-семантична теория. Това обстоятелство, разбира се, не е случайно, като се има предвид, че морфологичните категории са ядрото на функционално-семантичните полета. Класификационният (таксономичният) подход според А. В. Бондарко е особено значим, тъй като той отразява и обяснява единствата и отношенията, съществуващи в езиковата система и в езиковото знание (Bondarko, 2002: 232), което предполага недвусмисленото разбиране на отделните абстракции. Именно в трудовете на А. В. Бондарко се решава проблемът за същността на граматичните

категории, които и по-рано са предмет на изследване, но са описвани твърде непоследователно или за тях се говори мимоходом. Дефинициите на другите лингвисти в голяма степен се оказват непълни и често изпадат във вътрешни противоречия. Приносът на А. В. Бондарко е в обобщаването на постигнатото преди него, в критическия поглед към най-висшите езикови абстракции и в цялостните изводи за същността и принципите на функциониране на граматичните категории. Ще припомним, че А. В. Бондарко дефинира категориите като „системи от противопоставени едни на други редове морфологични форми (в рамките на определена част на речта) с еднородно съдържание“ (Bondarko, 1976: 10 – 11). С даденото определение се превъзмогва често срещаното смесване на езикови абстракции с различна йерархична поставеност, като се отхвърля възможността за приравняване на термините *граматична категория* и *част на речта*. В дефиницията се акцентира върху системния характер на граматичните категории, които съществуват единствено във вид на опозиции, при които се противопоставят форми с еднородно съдържание. Върху това базисно понятие се изгражда и по-нататъшната теория на функционално-семантичните полета и категориалните ситуации. При това е важно да се отбележи, че в изследванията си А. В. Бондарко застъпва някои от идеите на А. А. Потемня¹⁾, О. Йесперсен, И. И. Мещанинов, като ги осмисля и доразвива за целите на собствената си теория.

А. В. Бондарко нарича *категориални* значенията, които са присъщи на граматичните класове и единици – на класовете морфологични форми и на всяка от словоформите като единица, влизаща в дадения клас, и на класовете синтактични конструкции и на всяка конкретна конструкция като единица, влизаща в дадения клас. В по-ранните периоди от изследователската си работа (вж. „Грамматическое значение и смысл“, Bondarko, 1978) към категориалните А. В. Бондарко отнася и значенията, присъщи на частите на речта като класове думи. В по-късните си изследвания той игнорира тези значения (срв. Bondarko, 2002: 247 – 257). Основания за това се откриват вероятно във факта, че категориалните значения са свързани със системите от граматични форми и репрезентират противопоставени една на друга грамеми (членове на морфологичните категории) или противопоставени синтактични конструкции (Bondarko, 2002: 247). Изключването на значенията на частите на речта е съвсем закономерно, като се има предвид недвусмислената дефиниция на понятието *граматична категория*²⁾.

Според А. В. Бондарко основните признаци на категориалните граматични значения са следните.

1) **Облигаторност** – задължително реализиране на конкретното граматично съдържание във всяка лексикална единица, влизаща в съответния граматичен клас, във всеки акт на функциониране на тази единица или в централната сфера на функционирането ѝ. В свойството *облигаторност*

А. В. Бондарко отделя два аспекта – системно-езиков и речев. Системно-езиковият аспект на облигаторността на категориалните значения се проявява в това, че те конституират определени граматични класове (редове) и са присъщи на всички членове на тези класове в конкретната им репрезентация. Като пример А. В. Бондарко посочва задължителното изразяване на темпорална семантика от всички глаголни форми в изявително наклонение. Речевият аспект на облигаторността на категориалните значения се проявява в процеса на речта, когато говорещият е длъжен да избере едно от противопоставените едно на друго категориални значения (наред с избора на форма). Речевият аспект е свързан конкретно с говорещата личност и изказа, но самият А. В. Бондарко отбелязва, че той винаги в някаква степен е свързан със системата на езика, т.е. този аспект е и речев, и езиков, докато първият не е свързан с речта (Bondarko, 2002: 243). За отбелязване е, че в редица случаи облигаторността може да бъде възпрепятствана от различни фактори – лексикални (напр. не е възможно да се образуват числови форми при неброимите съществителни имена), свързани с езиковата норма (напр. липсата на форма за 1 л. ед.ч. на глагола *победитъ* и замяната му с глаголно-именното словосъчетание *одръжатъ победу*) и с контекста (срв. значението за бъдеще време, изразено чрез форма за минало време: *Если я не свалю его с первого удара, я погиб*) и т.н.

Както в руски, така и в български облигаторността често се превръща в предпоставка за граматични излишества.

2) **Инвариантност** – това свойство е пряко свързано с облигаторността. Ако дадено категориално значение е задължително за определен граматичен клас и се реализира във всяка единица, то е постоянно и инвариантно. Инвариантна е темпоралната семантика при всички лични глаголни форми в индикатив, а значенията на отделните грамемии следва да се разглеждат като варианти на темпоралния инвариант.

3) **Системна релевантност** – при това свойство значението се разглежда като признак (или комплекс от признаци), залегнал в основата на определени граматични класове и единици, противопоставени на други класове и единици в затворена система, т.е. категориалното значение е един от интегралните и диференциални признаци, които са съществени за структурата на съответната система.

4) **Опора на интегрирана затворена система от формални граматични средства** – това свойство произтича от системната релевантност на значенията, която предполага наличието на система за граматично изразяване със структурна организация. Липсата на такава затворена система не означава, че не е възможна експликацията на едно или друго значение, а че за това се използват средства от различни равнища (напр. изразяването на опозицията *определеност ~ неопределеност* в руски).

А. В. Бондарко посочва, че към тези четири признака могат да се прибавят и експлицитност, специализираност и непосредственост на изразяването на категориалните значения, а също така и високата им честотност (Bondarko, 2002: 248).

Некатегориални, от друга страна, са онези значения, които остават извън разредите, по които се разпределя частното съдържание на езика. Те са граматично релевантни, но нямат признаците, присъщи на категориалните значения. А. В. Бондарко посочва, че названието „некатегориални“ е условно, тъй като и те репрезентират една или друга семантична категория. Некатегориалността им се проявява по-скоро в липсата на системно-структурно изразяване, а разликата между категориалните и некатегориалните значения е в типа структурна организация, в по-ниската степен на стабилност, в специализацията и регулярността на некатегориалната семантика.

Примери за некатегориалност се срещат при всички категории и тя далеч не е изолирано явление. Такива са „несобствените“ функции на морфологичните категории. Наред с функциите, присъщи на съответната категория или грамема, тя може да изпълнява функциите на друга граматична категория или грамема, или да експлицира значения, за които няма специализирани форми (вж. Bondarko, 1971: 61 – 65). Примери за това са употребата на повелителни форми в императивна ситуация, при която могат да се предават и темпорални отношения (срв.: *Вернись он вовремя, ничего бы не случилось*³⁾), изразяването на модално-експресивни значения чрез вида на глагола, засилване на ролята на именителния падеж във функцията на casus generalis в руски, експликацията на суперлативна семантика чрез компаративни форми при степенуването на прилагателните имена и т.н. Тези елементи на значението трябва да се имат предвид при семантичния анализ, но сами по себе си те не са системно релевантни, защото не са съществени за парадигматичните системи на категориите.

Разновидност на некатегориалните значения са значенията на контекстуалните лексикални средства, които взаимодействат с граматичните форми. Такива са например маркерите за време от типа *позавчера, год назад, в прошлом году*, отнасящи ситуацията в минал момент, като предават значения, сходни с категориалните. Напълно логично А. В. Бондарко посочва, че в определени случаи лексикалните средства могат да играят ключова роля, когато в дадения език липсва система от форми за граматична експликация на конкретната семантика (Bondarko, 1978: 148; Bondarko, 2002: 249 – 250). В съпоставителен план като пример най-често се посочва липсата на формални показатели за изразяване на преизказност в руски. В случая лексикалните средства (т.е. спецификаторите във функционално-семантичното микрополе на преизказността) изразяват това значение, срв. *Говорят, что он наконец вернулся из-за границы = Он, мол, наконец вернулся из-за границы*. Екзотичен (по определението на

Св. Иванчев) в сравнение с останалите славянски езици е българският език, в който съществуват специализирани морфологични преизказни форми, срв.: *Той най-накрая се върнал от чужбина*. Сред неславянските езици може да се посочи например немският език, в който също има преизказни форми (т. нар. Konjunktiv I), срв.: *Er sei endlich aus dem Ausland zurückgekommen*.

Важно е да се напомни, че между категориалните и некатегориалните значения не съществува рязка граница. Въз основа на категориалната семантика морфологичната форма влиза в определена система от форми и се противопоставя на другите членове на опозицията, но морфологичната форма може да изпълнява и периферни функции, които всъщност са некатегориалните значения. В други случаи границата между периферните и централните функции на формата е толкова относителна, че е трудно да се определи дали е налице категориално, или некатегориално значение (повече по въпроса вж. Bondarko, 1978: 149 – 151).

А. В. Бондарко отбелязва, че при реализацията си в речта категориалните значения придобиват в различна степен и некатегориални елементи, които са следствие от влиянието на контекста и на лексикалната семантика на думата. В процеса на функциониране на формата чистата категориалност изчезва и се появява „сплав от категориалните граматични елементи в изразяваните семантични комплекси и от некатегориалните елементи, произтичащи от обкръжаващата среда“ (Bondarko, 2002: 252).

От направения анализ се вижда, че некатегориалните значения са нееднородни. Сред тях се отделят две разновидности:

- некатегориални значения, които са тясно свързани с категориалните и се доближават до тях;
- значения, които са изразени чрез лексикални средства и които имат отношение към граматиката само във функционален план.

Некатегориалните значения, както твърди А. В. Бондарко, обхващат по-широки функционални единства – функционално-семантични полета, като те излизат извън семантичната област на граматичните категории в дадения език. Некатегориалната семантика се отнася към т.нар. „скрита“ граматика или към случаите на постепенни преходи от явната към скритата граматика (Bondarko, 2002: 253).

Представените в тази статия факти от функционалната теория на А. В. Бондарко не изчерпват всички възможни случаи и могат да се попълват с нови. Въпреки това те са основополагащи за изследването и описанието на езика било чрез методите на традиционното езикознание, било през призмата на функционално-семантичната граматика. Цялостната теория на граматичните категории е изключителен принос на А. В. Бондарко в световната лингвистика и отхвърлянето ѝ по една или друга причина предполага също толкова задълбочена аргументация.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. По този въпрос вж. (Бондарко, 1985), (Тилев, 2014).
2. За сравнение: О. С. Ахманова нарича значенията на частите на речта „категориални“, като под това тя разбира „обобщено (абстрактно) значение, което се наслажда върху конкретното лексикално значение на думата“ (Ахманова, 2010: 162). Такова е например значението предметност при съществителните. Различното тълкуване на понятието категориално значение изначално се дължи на нееднаквото разбиране на категориите в концепциите на А. В. Бондарко и на останалите учени.
3. Примерът е от (Бондарко, 1978: 145).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Ahmanova, O. S. (2010): Slovar' lingvisticheskikh terminov. Moskva: URSS [Ахманова, О. С. (2010). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: URSS].
- Bondarko, A. V. (1971). Grammaticheskaya kategoriya i kontekst. Leningrad: Nauka [Бондарко, А. В. (1971). *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Наука].
- Bondarko, A. V. (1976). Teoria morfologicheskikh kategoriy. Leningrad: Nauka [Бондарко, А. В. (1976). *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука].
- Bondarko, A. V. (1978). Grammaticheskoe znachenie i smysl. Leningrad: Nauka [Бондарко, А. В. (1978). *Грамматическое значение и смысл*. Ленинград: Наука].
- Bondarko, A. V. (1985). Iz istorii razrabotki kontseptsii yazykovogo sodержaniya v otechestvennom yazykoznanii XIX veka (K.S. Aksakov, A.A. Potebnya & V.P. Slanskiy) (ss. 79 – 123). V: Katsnel'son, S. D. (red.). *Grammaticheskie kontseptsii v yazykoznanii XIX veka*. Leningrad: Nauka [Бондарко, А. В. (1985). Из истории разработки концепции языкового содержания в отечественном языкознании XIX века (К.С. Аксаков, А.А. Потебня & В.П. Сланский) (сс. 79 – 123). В: Кацнельсон, С. Д. (ред.). *Грамматические концепции в языкознании XIX века*. Ленинград: Наука].
- Bondarko, A. V. (2002). Teoria znacheniya v sisteme funktsional'noy grammatiki. Na materiale russkogo yazyka. Moskva: Yazyki slavyanskoй kul'tury [Бондарко, А. В. (2002). *Теория значения в системе функциональной грамматики. На материале русского языка*. Москва: Языки славянской культуры].
- Tilev, E. (2014). Grammaticheskoe nasledie A. A. Potebni v svete funktsional'no-semanticheskoy grammatiki (ss. 111 – 114). V: Gochev, G. & Tsoneva, L. *Teoretiko-prakticheskoe izuchenie russkogo yazyka i*

ego sopostavitel'no-tipologicheskoe opisanie. Doklady i soobshteniya. Veliko Tarnovo: IVIS [Тилев, Е. (2014). Грамматическое наследие А. А. Потебни в свете функционально-семантической грамматики (сс. 111 – 114). В: Гочев, Г. & Цонева, Л. Теоретико-практическое изучение русского языка и его сопоставительно-типологическое описание. Доклады и сообщения. Велико Търново: ИВИС].

CATEGORIALITY AND NON-CATEGORIALITY IN A. V. BONDARKO'S FUNCTIONAL GRAMMAR

Abstract. The article discusses two of the terms that are in the basis of A. V. Bondarko's functional grammar theory. Additionally, a presentation is made of the properties of categorical meanings in the language system and of non-categorical meanings in speech, and the publication traces the evolution of A. V. Bondarko's ideas about the essence of these grammatical abstractions.

✉ **Dr. Encho Tilev**
Plovdiv University
141, Bratia Bakston St.
4004 Plovdiv, Bulgaria
E-mail: encho_1@abv.bg

Third Forum "Bulgarian Grammar"
Трети форум „Българска граматика“

ФУНКЦИОНАЛНИТЕ СЕМАНТИКО- СТИЛИСТИЧНИ КАТЕГОРИИ АКСИОЛОГИЧНОСТ И ОЦЕНЪЧНОСТ*

Андреана Ефтимова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се разглежда понятието за функционална семантико-стилистична категория (ФССК), чието въвеждане е резултат от развитието на функционалното направление в езикознанието, по-конкретно на функционалната граматика и на теорията за функционално-семантичните категории и полета на А. Бондарко и школата му. Интересът към ФССК *аксиологичност* и *оценъчност* е продиктуван от осъзнаването на езика като пространство, в което структурите на знанията, мненията, вярванията, въображението са свързани с оценяването. Открояват се мястото и ролята на лексикално-стилистичните средства в полето на оценъчността и аксиологичността.

Keywords: functional semantic-stylistic category; axiology; evaluation

Функционални семантико-стилистични категории за *ценност* и *оценка*¹⁾

Съвременните лингвистични изследвания все по-често се обръщат към категории и термини, свързани с аксиологията, заради осъзнаването на езика като пространство, в което структурите на знанията, мненията, вярванията, въображението са свързани с оценяването. Оценъчността и ценностните характеристики се проявяват в езика и от техните проявления се интересуват аксиологически ориентирани дисциплини, като етнолингвистиката, еколингвистиката²⁾, критическия анализ на дискурса, политическата лингвистика. Дори в журналистическата наука възниква направлението журналистическа аксиология (Antropova, 2013: 24). Анализът на ценностите на журналистиката, като професия, която формира общественото мнение, както и на медиакulturата, като феномен в координатите на ценностната система, е задача на журналистическата аксиология. В полето на лингвистиката интересът също се измества от структурализма към антропоцентризма и аксиологията. Аксиологическата лингвистика поставя въпросите за структурата и съдържанието на аксиосферите (съвкупности от същностни смисли на обществото), чрез които

*Докладът не е представен по време на Третия форум „Българска граматика“.

Включваме го, тъй като съответства на темата на Форума.

биха се изяснили критериите за оценка на редица съвременни явления; за методологията за проучване на ценностната ориентация на личността и обществото по езикови данни; за съотношението между личностните и националните ценности.

Преди да пристъпя към изясняването на съдържанието на понятията *ценност* и *оценка*, е необходимо да обърна внимание на понятието за функционална семантико-стилистична категория. Разработките по този въпрос са повлияни от развитието на функционалното направление в езикознанието, по-конкретно на функционалната граматика и на теорията за функционално-семантичните категории и полета на А. Бондарко и школата му (вж. изследванията му от 1984, 2000, 2002, 2005).

Функционалната семантико-стилистична категория (ФССК) обозначава „система от езикови средства от различни равнища (включвайки текстовото), обединени функционално-семантично и стилистично в текстовата плоскост (в целия текст, в типове текстове от един функционален стил) (Stylistic encyclopedia russian language, 2003). Тези средства си взаимодействат заради общите си функции, заради общата семантична категория (например оценката) и са специализирани в изразяването на стиловите специфики на текста (вж. определението за ФССК на V. Marjanchik, 2011: 3). ФССК е организирана върху полевия принцип, като разнородните езикови средства, които изразяват едно и също значение, се групират около микрополетата на ядрото (центъра) и периферията. Тъй като все още ФССК са слабо проучени, засега се отбелязват няколко вида: за оценка, логичност, диалогичност, хипотетичност, абстрактност, акцентност, авторизация, тоналност, приемственост, експресивност, категоричност, предписателност и др. (Stylistic encyclopedia russian language, 2003).

Според В. Марянчик аксиологичността и оценъчността са тясно свързани, но самостоятелни функционални семантико-стилистични категории (Marjanchik, 2013: 2). Тяхното разграничение може да се извърши едва след като се изяснят основните термини в аксиологическата лингвистика – *ценността* и *оценката*.

Понятията за ценност и оценка

Ценността подпомага индивидите да направят социално приемлив избор на поведение в значими ситуации и по този начин способства за интеграцията им в обществото. Ценностите се характеризират по няколко начина: „а) обобщени представи на хората за целите и нормите на тяхното поведение; б) играещи ролята на фундаментални норми; в) изразяващи смисли в културата; г) влияещи върху интересите и мотивите на действие на хората; д) основани върху индивида и обществото“ (Serebrennikova, 2011: 28). Класификациите на ценностите по различни критерии са многобройни. Една от типологиите (на Ю. Вешнински) се осъществява според понятието за хронотоп и предлага тринадесет типа ценности: държавно-политически, военно-силови, граждан-

ско-правови, историко-културни, „комунитарни“ (колективизъм), „натурални“, екологични, научно-когнитивни, персоналистки, религиозни, социално-стратификационни, художествено-естетически ценности, ценности на урбанизираните съобщества, икономически, етични и етнически ценности (Вешнински, цит. по Serebrennikova, 2011: 30 – 31). Ю. Малинович предлага комплексен модел на ценностната картина на света, като определя като външни ценности онтологическите ценностни обекти от външния свят, а вътрешни нарича социално значимите ценности в социума (Malinovich, 2011: 90). Тези ценности влизат в система и намират отражение в обществено-политическия дискурс. Въз основа на ценностната си ориентация³⁾ индивидите формират и изразяват своите оценки. В. Карасик също предлага модел на ценностната картина на света, в който се открояват ценностни доминанти в езика. Тяхното лингвистично описание и класификация, на първо място, ни насочва към типовете оценъчни думи (Karasik, 2002: 166 – 167).

Би могло например да се проучат възможностите на езиковите средства за изразяване на оценка въз основа на ценностната опозиция *толерантност* – *нетолерантност*.

Интерпретациите на оценката се извършват от различни гледни точки – гносеологическа, логическа, лингвистична, които си взаимодействат (вж. по-подробно Andrjuhina, 2010: 54 – 55; Malinovich, 2011: 77 – 92). Н. Арутюнова определя оценката като „особен когнитивен акт⁴⁾, в резултат на който се установява отношението на субекта към оценявания обект с цел определяне на значението му за живота и дейността на субекта“ (Арутюнова, цит. по Serebrennikova, 2011: 25). Следователно говорещият като субект е единственото „упълномощено лице при реализирането на оценката във всеки конкретен речев акт“ (Ilieva, 2004: 10). Класификациите на видовете оценки не са малко: обща, епистемическа, априорна, апостериорна, индивидуална, колективна, нестандартна, рационална, стереотипизирана, функционална, експресивна, емоционална, еталонна, хедонистична, инструментална и др. (вж. по-подробно Serebrennikova, 2011: 35 – 38; Andrjuhina, 2010: 56). Класификацията на оценъчните значения в аксиологическата семантика включва следните класове: утилитарни, телеологически, нормативни, естетически и смесени оценки, за изразяването на които са специализирани езикови средства от различните езикови равнища (лексикални в ядрото на полето и синтактични, морфологични, фонетични в периферията) (вж. Sretenskaja, 1994: 10 – 12). Много от изследванията в тази област работят с няколко оценъчни скали. В. Марянчик откроява следните:

– експлицитна/имплицитна оценка, които се осъществяват предимно на лексикално равнище. Експлицитна оценка има, когато еднозначната интерпретация от адресата намира потвърждение в елементите от текста. Имплицитната оценка не се изразява чрез преки вербални маркери и се интерпретира благодарение на аксиологическата картина на света на адресанта/адресата и на оценъчните „указания“, разпръснати от автора в текста. Косвените оценки имат манипулативна

природа (вж. Marjanchik, 2011: 4). Евфемизмите и дисфемизмите могат да изразяват и експлицитно, но по-скоро имплицитно оценката на говорещия;

– субективна/обективна оценка, които се измерват чрез степента на участие на говорещия в процеса на оценката. Обективната оценка се свързва с прикриването на отношението на автора, с аргументация, която прехвърля оценката в обективното поле (например евфемизацията, и най-вече политически коректната лексика могат да създадат стилистичен ефект за обективност на речта). Субективната оценка се реализира с оценъчни езикови средства и открито присъствие на автора. Например Т. Монова типологизира медийните текстове с политическа тематика като персонализирани и неперсонализирани текстове (Monova, 2000: 43 – 44);

– емоционална/рационална оценка по степента на участието на емоцията като мотивация за оценката. Въпросът за разграничението на тези два типа оценки е сложен (вж. преглед на постановките у Marjanchik, 2011: 4). Първата се реализира в непосредствената реакция към обекта и се характеризира с експресивност, а втората е резултат от задействането на социални стереотипи и се съдържа в оценъчни съждения (Marjanchik, 2013: 12 – 13). Евфемизмите и дисфемизмите са едни от средствата за изразяване на оценка по тези скали (например чрез евфемизмите се реализира максимата за скромност при самооценка, чрез дисфемизмите се сензационират заглавията чрез интензифициране на емоционалната оценка и др.).

В изследване на медийни политически текстове на руски език В. Марянчик съобщава, че „модална доминанта на текстовете става стихията от отрицателни емоции и ироничност“ (Marjanchik, 2013: 7). Ето защо е любопитно дали подобен вид оценъчност доминира в медийния дискурс и у нас. С такава цел в научните разработки се въвежда операционалният термин *аксиологема*, който обозначава „всяко изразяване на оценка в даден дискурсивен свят“ (Serebrenikova, 2011: 25). Независимо дали са явно или неявно изразени, аксиологемите позволяват да се придобие впечатление за създателя и за интерпретатора на текста/дискурса, защото „оценката не може да съществува извън субекта и извън обекта“ (Malinovich, 2011: 79). Затова аксиологическата структура е резултат най-вече „от авторската интерпретация на действителността и ценностната картина на света на адресата“ (Marjanchik, 2013: 2).

В настоящото изследване се вземат под внимание оценките на адресанта според ценностната му ориентация, които могат да бъдат: (1) оценка на денотатите и (2) самооценка. Отчитат се и оценките на адресата, които представляват комбинация от (1) оценката на денотатите, (2) оценката на текста и на конкретните номинации в него, (3) оценката на авторската личност и интерпретация, (4) самополагане в ценностната координатна система на текста. Според представителите на групата Мю „оценката зависи в голяма степен от получателя на съобщението“ (Dubois and co., 1986: 278).

В резултат на тези типологии могат да се оформят оценъчните полета на автора и интерпретатора, които влизат в сложни взаимоотношения на пълно съвпадане, частично припокриване или напълно разминаване. Например оценките за денотатите от автора и интерпретиращия текста може да съвпадат, но самооценката на автора и оценката за присъствието му в текста от читателя/зрителя биха могли да са различни. На базата на съотношението между оценките на адресанта и адресата, силно зависими от контекста (широк и тесен), от комуникативните умения на автора и от интерпретативната компетентност на адресата, се определя (или пък трудно се установява) ценностната ориентация на дискурса по скалата толерантност/нетолерантност.

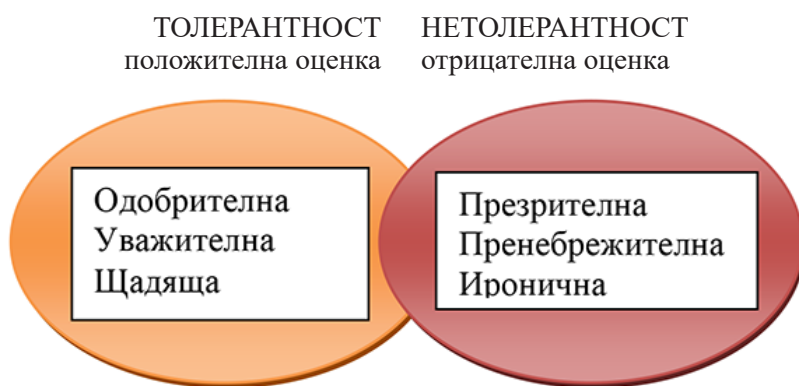
Тя съдържа ценности/антиценности, представени чрез система от аксиологически компоненти – роли и маски, сценарии, оценъчни вектори (евфемизация/дисфемизация), образите на автора и интерпретатора, персонажи (вж. инвариантния модел на аксиологическата структура у Marjanchik, 2013: 17), хронотоп (Malinovich, 2011: 79). В текстовете субектът на оценката може да се реализира индивидуално, като субект „общо мнение“, и скрито, като оценката се представя като истинно положение (вж. Sretenskaja, 1994: 12, както и Duboa and co., 1986: 328). Както установих в анализите на видовете евфемизми/дисфемизми в медиите, предпочитан начин за изразяване на оценка е представянето ѝ като общо мнение или като истинно положение – един манипулативен похват за избягване на отговорност за оценките, вложени в медийните текстове (Eftimova, 2016).

ФССК аксиологичност и оценъчност – поле, структура, стилистична организация

Вследствие на уточняването на понятията за ценност и оценка може да се обобщи, че става дума за две функционални семантико-стилистични категории, които се реализират и в съдържателния план на текста, и в плана на изразяването. Аксиологичността е функционална семантико-стилистична категория, която се организира около ценността като аксиологически концепт. Тя е „основание за оценка и сама се явява обект на оценяване“ (Marjanchik, 2013: 7). Оценъчността като функционална семантико-стилистична категория се реализира чрез „способността на езиковите единици да експлицират мястото на обекта върху оценъчната ос, в аксиологичното поле; оценката всъщност е актуалното ментално-вербално действие на приписване на положителни или отрицателни свойства на обекта“ (Marjanchik, 2013: 7). Аксиологичността на текста се изразява в стилистичната му организация (аксиологическата лексика например отразява ценностната ориентация на говорещите), аксиологическото поле (фрагмент от картината на света, съставена от ценности, които са експлицирани езиково в текста) и аксиологическата структура (съвкупност от ценностни значения). Оценъчността, като съвкупност от оценки и оценъчни отношения, формира аксиологическата модалност на текста и се осъществява на равнището

на съдържанието и чрез конотативно-оценъчни езикови средства. (Например идеологическата модалност е съвкупност от оценъчни значения и отношения на базата на политически възгледи. Такава идеологическа модалност се конструира чрез политически коректната лексика.) Много трудно е да се определи кога става дума за оценъчен речев акт, защото често оценъчна единица може да се включи в изказване без оценъчно намерение. Оценката отразява социални норми и стереотипи, но и индивидуалност в процеса на оценъчна категоризация, т.е. в нея винаги присъстват субективни и обективни фактори⁵⁾. И двете категории – аксиологичността и оценъчността – се разглеждат в система от опозиции, тъй като човешкото съзнание се нуждае винаги от координатна система, дори ако тя се състои от негативни ценности. Авторът и интерпретаторът на текста се ориентират според скалите на ценностите и на оценките (това са въображаеми оси на нарастване/намаляване на положителна или отрицателна оценка, измервани с помощта на операторите „добро – лошо“ и др., които Ч. Морис нарича аксиологични скали – вж. Ч. Морис, цит по Andrijuhina, 2010: 56). Разчленяването по скалата *добро – лошо* включва цяла поредица от характеристики, свързани с отношението на субекта, с нивото на общуване с адресата и пр. А М. Ретунска определя като най-ниски компоненти по тази скала оценките „презрително“ и „пренебрежително“, а като най-високи – „одобрително“ и „възхитено“ (Ретунска, цит. по Pieva, 2004: 28).

В аксиологичния анализ на медийните текстове по опозицията толерантност/нетолерантност например речевите употреби могат да се регистрират според скала на оценките, в която ще се използват основните оператори *положителна/отрицателна*. В техните полета се въвеждат детайлизиращи оценъчното отношение оператори като *одобрителна, уважителна, пренебрежителна, иронична* оценка и др. (вж. фиг. 1).

Фигура 1. Поле на аксиологемите в медийния текст

Типологизирането на речевите прояви (конкретно на евфемистичните и дисфемистичните употреби) зависи от отчитането на контекста, от способността на автора да кодира интенцията си и от способността на интерпретатора да разчита вложените оценъчни смисли в медийния текст. Известно е твърдението, че колкото читатели има един текст, толкова различни интерпретации съществуват, т.е. толкова картини на света се конструират. В настоящата статия се осъзнават сложните обстоятелства, при които се извършва извличането на оценъчни и ценностни смисли от медийния текст, и затова се препоръчва анализ, който се съобразява с факторите, усложняващи възприемането и интерпретацията на медийната реч.

Оценката присъства във всеки вид текст в един или друг вид (вж. Duboa and co., 1986: 278). Тъй като оценъчната позиция на общуващите се определя от нормите на съответното време, от оценъчните стереотипи на социума, от традициите, от нравствения кодекс, от правила за употреба на езиковите факти и етикета на поведение, то изследването на речевите единици, фиксиращи оценка, „позволява да се установи системата от ценности на индивида и социума“ (Andrjuhina, 2010: 54; подобно заключение у Ilieva, 2004: 16). Оценката се формира и върху модели, наследени от миналото или копирани по време на взаимодействието между различни социални групи (Lipman, 2001: 50 – 51). Изучаването на оценката в ценностната опозиция толерантност/нетолерантност ще помогне да се разкрие ценностната ориентация на българското общество в днес.

Езикови средства за изразяване на оценка

Голяма част от лексикалния фонд притежава потенциала за изразяване на оценка: „Оценъчността на думата е съсредоточена в оценъчния компонент на лексикалното значение, който притежава признака полилокализираност: той може да е част от денотата или конотата (емотивно-оценъчен, образно-оценъчен, асоциативно-оценъчен)“ (Marjanchik, 2013: 13). Затова повечето изследвания съсредоточават вниманието си върху лексикалното равнище като ядрено микрополе за оценъчност. Проблемите, свързани с аксиологическото описание на лексиката, са следните: (1) за структурата на оценъчния компонент и мястото му в лексикалното значение; (2) за разграничаването на оценъчната и неутралната лексика; (3) за оценъчния статус на имената концепти; (4) за диференциацията на оценъчните думи, както и проблемите за взаимодействието на оценъчните и аксиологическите съставки в изказването, за експлицитните и имплицитните компоненти на изказването, за функциите на оценъчните изказвания и видове и др. (Marjanchik, 2011: 3). Изследванията на оценъчността на лексикално равнище биха подпомогнали по-ефективната „мимикрия“ на говорещия, който „може да овладее оценъчните способности на лексиката, ограниченията, които тя налага (резултат от изискванията на

ситуацията, от възпитанието, от дълго налагани възбрани), водещи до стилистичната ѝ диференциация“ (Pieva, 2004: 30). Под формата на избор на стилистично маркирана лексика може да се проявят косвените оценки в медийния текст, които са част от моделирането на ситуацията от говорещия. Т. ван Дайк дава пример с предпочитанието на лексемата *хулигани* вместо *демонстратори* във вестникарско съобщение, което „се явява израз на оценъчна пропозиция, влизаща в модела, с помощта на който журналистът описва демонстрация“ (Van Dijk, 1989: 87).

Анализът може да се основава на езиковия опит на получателя на съобщението, чиято памет работи, като отнася езиковата единица към среда, която тя обикновено „обитава“, и по този начин определя нейната оценъчна стойност (вж. т.нар. автономен етос у Duboa, J. and co. 1986: 270). И въпреки че „ние не можем с увереност да формализираме всички нюанси на употреба или локализация на езиковите единици“ (Duboa and co., 1986: 272), не бива да се отказваме поне от описанието на тези речеви употреби. Отчитането на контекста (микро- и макроконтекста според типологията на М. Рифатер) е показало в лингвистичната наука, че стилистичният похват е неотделим и невъзможен за идентифициране и тълкуване извън контекста (Рифатер, цит. по Duboa and co., 1986: 275). Акцентът върху функционалността на езиковите единици насочва към действителната комуникация, а оттам – към широкия, екстралингвистичния контекст, в който те реализират или не потенциалните си значения. Затова от значение е не само езиковото познание на комуникантите, но и познанието им върху света и ситуацияите. Ако се възползваме от определението на М. Рифатер за макроконтекст, ще разберем, че много преди да се осъществи стилистичният похват, съществуват обстоятелства, които съставят един макроконтекст извън конкретното съобщение (Рифатер, цит. по Duboa and co., 1986: 276). Съставките на контекста са лингвистичните знания, знанията за употребата на езика и за принципите на речевото общуване, екстралингвистичните знания, знанията за ситуацията (Andrjuhina, 2010: 57). Тези знания се формализират като фреймове по М. Мински (или фреймове/сценарии по Т. ван Дайк), които обозначават „специфичното лексико-граматическо обезпечаване, с което разполага езикът за наименуване и описание на категории и отношения, съществуващи в концептуални структури“ (Andrjuhina, 2010: 57). Важно е да се разграничат оценъчността, разбираема като потенциал⁶⁾ на езиковата единица, и оценката, като приписване на положителни или отрицателни свойства на обекта чрез употреба на определени езикови единици в речта. В контекста номинациите могат да изразят както положителна, така и отрицателна и иронична оценка въпреки потенциала, който притежават и с който се реализират най-често в речевата практика, т.е. текстовото оценъчно съдържание може да не съвпада с езиковото оценъчно значение и дори може да му противоречи. Затова оценъчната семантика „разчита на подкрепата на кон-

текста, за да бъде разбрана адекватно от събеседника“ (Pieva, 2004: 30 – 31). Аксиологическият контекст представлява заложената експлицитно или имплицитно в текста и съзнанието съвкупност от концепти и оценки. Той има лингвистично и когнитивно равнище. Лингвистичното равнище представлява парадигмата от оценъчно маркирани езикови средства (вж. по-подробно за равнищата на аксиологическия контекст у Marjanchik, 2013: 15 – 16). Стилистично маркираната лексика е тази, която придобива конотативни значения в текста. Евфемизмите и дисфемизмите например са начин да се изрази оценка в медийния текст. Тъй като контекстът играе ключова роля в определянето на номинациите като евфемистични или дисфемистични, няма как те да бъдат категорично разпределени в полето на аксиологемите (възможно е евфемизмите да се използват за изразяване на иронична оценка, а дисфемизмите – за смекчаване на негативната оценка). Затова и евфемистичните, и дисфемистичните номинации могат да изразяват и положителни, и отрицателни оценки.

След като „изразяването на оценка в дискурса логично се свързва с емоционално-смислова интензификация на изказването“, нормално е вниманието да се насочи към думи и изрази с конотативно-оценъчна семантика (Serebrennikova, 2011: 35). Така се подкрепя констатацията за семантичната и стилистичната природа на оценката, за връзката на гносеологичните и аксиологичните аспекти на речевата дейност.

Ценностната оценка е емоционално-интелектуално проявление на ценностното значение на преживяното, възприетото, осмисленото, което се обективира в речта на човека и отразява емоционално-когнитивното му състояние в ценностно измерение (дълг, воля, съмнение, признателност, състрадание и др.). Говорещият човек с посредничеството на езика ориентира останалите хора в света на създадените в обществото и възприетите от него самия ценности, като влияе върху тяхното мислене и поведение. Чрез оценката човекът се свързва с реалността и другите хора.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. В. Марянчик настоява върху разграничението на термините оценка и оценъчност. Оценката е „действието на субекта: приписване на положителни или отрицателни свойства на този или онзи обект, изразяване на отношение към даден обект, фиксиране на обекта върху оценъчната скала и в аксиологичното поле“, а оценъчността е „свойството на речевата единица, нейният потенциал, способността ѝ да експлицира положителни или отрицателни свойства на обекта, неговото място на оценъчната скала и в аксиологическото пространство“ (Marjanchik, 2011: 3). В настоящото изследване, имайки предвид навлязлото в лингвистичните изследвания терминологично словосъчетание ФССК за оценка, двата термина ще са взаимозаменяеми,

- като ще се дава предимство на термина оценъчност, когато се коментират речевите единици, изразяващи оценка.
2. В своята статия „(Еко)лингвистика и медиен език“ В. Попова и М. Димитрова очертават проблемите и обектите на еколингвистичните занимания: „Интралингвистичното (вътрешноезиковото) течение в еколингвистиката е свързано с културата на речта, стилистиката, риториката. [...] В това число, разбира се, се включва и цяло множество проучвания на екологичните проблеми на езика на съвременните български медии“ (Popova, Dimitrova, 2013).
 3. Ценностната ориентация се разглежда като сбор от „най-важните елементи в личностовата структура“, основани върху жизнения опит, преживяванията и определянето на значимото, същественото за индивида (Serebrennikova, 2011: 33). Ценностната ориентация е компонент на съзнанието, но и на поведението. С възрастта ценностните ориентации се изменят.
 4. Неслучайно Т. ван Дайк определя оценяването като когнитивен феномен, тъй като го разглежда като специфична форма на познание (Ван Дайк, цит. по Serebrennikova, 2011: 34).
 5. „В оценката се съдържат субективен и обективен компонент, като субективният предполага положително или отрицателно отношение на субекта на оценка към нейния обект, а обективният (дескриптивният) се ориентира към свойствата на обектите и явленията, които се сравняват и оценяват (Волф, цит. по Ilieva, 2004: 29).
 6. Потенциалът на лексикалните единици се описва въз основа на мястото на „оценъчните семи в структурата на значението на думата: 1) рационална собственооценъчна; 2) рационална дескриптивнооценъчна; 3) емоционално-експресивна с включено оценъчно значение; 4) емоционално-експресивна с прикрепено оценъчно значение; 5) лексика с културнооценъчна конотация“ (Marjanchik, 2013: 13).

REFERENCES/БИБЛИОГРАФИЯ

- Andrjulina, M.S. (2010). „Axiology valuation” as one of the base concepts in language culture and theory culture. *Mir nauki, kulturji, obrazovanija*, №3/2010, 54 – 58 [Андрюхина, М. С. (2010). „Аксиологическая оценка“ как один из базовых концептов лингвокультурологии и теории культуры. *Мир науки, культуры, образования*, Выпуск № 3/ 2010, 54 – 58].
- Antropova, V.V. (2013). Typology culture as a factor for type identification press in the context of language culture analysis texts: expansion of mass culture. *Journal of Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, № 21 (312). *Filology, Theory of Art*, №80, 2013, 23 – 29 [Антропова, В. В. (2013). Типология культуры как фактор типологической иденти-

- фикации прессы в контексте лингвокультурологического анализа медиатекстов: экспансия масскульта. *Вестник Челябинского государственного университета*, №21 (312). Филология, Искусствоведение. Вып. 80, 2013, 23 – 29].
- Bondarko, A.V. (1984). *Functional grammar*. Leningrad, 1984 [Бондарко, А. В. (1984). *Функциональная грамматика*. Ленинград, 1984].
- Bondarko, A.V. (2000). Functional analysis categories of grammar: subject and method. *Problems functional grammar. Morphology and syntax categories in statement*. Sankt-Peterburg: Nauka, 2000, 9-35 [Бондарко, А. В. (2000). Функциональный анализ категорий грамматики: предмет и метод. *Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании*. Санкт-Петербург: Наука, 2000, 9 – 35].
- Bondarko, A.V. (2002). *Theory of meaning in the system of functional grammar*. Moskva: Languages of Slavic Culture, 2002 [Бондарко, А. В. (2002). *Теория значения в системе функциональной грамматики*. Москва: Языки славянской культуры, 2002].
- Bondarko, A.V. (2005). Field structure in the system of functional grammar. *Problems functional grammar. Field structure*. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005, 12 – 20 [Бондарко, А. В. (2005). Полевые структуры в системе функциональной грамматики. *Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры*. Санкт-Петербург: Наука, 2005, 12 – 20].
- Van Dajk, T.A. (1989). *Language, knowledge, communication*. Ed. V.V.Petrov. Moskva: Progress, 1989 [Ван Дейк, Т. А. (1989). *Язык, познание, коммуникация*. Сост. В.В.Петров. Москва: Прогресс, 1989].
- Duboa, J. and co. (1986). *General rhetoric*. Moskva: Progress, 1986 [Дюбоа, Ж. и кол. (1986). *Общая риторика*. Москва: Прогресс, 1986].
- Eftimova, A. (2016). *Doublespeak in Media: the Language of Political Correctness vs the Hate Speech* // Available from: https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/fakultet_po_zhurnalistika_i_masova_komunikaciya/specialnosti/doktoranturi/pridobivane_na_nauchna_stepen_doktor_na_naukite/arhiv/doc_d_r_andreana_borisova_eftimova_fakultet_po_zhurnalistika_i_masova_komunikaciya [Ефтимова, А. (2016): *Двойственият език в медиите: езикът на политическата коректност vs езика на омразата*. Автореферат. // Available from: https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/fakultet_po_zhurnalistika_i_masova_komunikaciya/specialnosti/doktoranturi/pridobivane_na_nauchna_stepen_doktor_na_naukite/arhiv/doc_d_r_andreana_borisova_eftimova_fakultet_po_zhurnalistika_i_masova_komunikaciya]
- Ilieva, M. (2004). *Bulgarian in his pronouns*. Veliko Tarnovo: St.st. Kiril and Metodij, 2004 [Илиева, М. (2004). *Българинът в своите местоимения*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2004].

- Karasik, V.I. (2002). Cultural dominants in the language. *Language circle: personality, concepts, discourse*. Volgograd: Peremena, 2002, 166 – 205 [Карасик, В. И. (2002). Культурные доминанты в языке. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002, 166 – 205. Available from: <http://philologos.narod.ru/ling/karasik.htm>]
- Lipman, W. (2001). *Public opinion*. Sofia: Lik, 2001 [Липман, У. (2001). *Общественото мнение*. София: Лик, 2001].
- Malinovich, J.M. (2011). Semiomethry modus world conception. *Linguistics and axiology: ethnosemiomethry value meanings*. Moskva: Tesaurus, 2011, 77 – 93 [Малинович, Ю. М. (2011). Семиометрия модусов концептуализации мира. *Лингвистика и аксиология: этносемиометрия ценностных смыслов*. Москва: Тезаурус, 2011, 77 – 93].
- Marjanchik, V. (2011). Valuation as a category of text. *Journal of North Federal University. The humanities and social sciences*, №1/ 2011. Available from: <http://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-kak-kategoriya-teksta> [Марьянчик, В. (2011). Оценка как категория текста. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета*. Серия: Гуманитарные и социальные науки, Выпуск №1/ 2011. Available from: <http://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-kak-kategoriya-teksta>]
- Marjanchik, V. (2013). *Axiology structure media and political texts (language and style aspects)*. Avtoreferat. Arhangelsk, 2013. Available from: http://medialing.spbu.ru/upload/files/file_1410807658_9933.pdf (26.01.2016) [Марьянчик, В. (2013). *Аксиологическая структура медиа-политического текста (лингвостилистический аспект)*. Автореферат. Архангельск, 2013. Available from: http://medialing.spbu.ru/upload/files/file_1410807658_9933.pdf (26.01.2016)]
- Monova, T. (2000). *The words, which separated. Political discourse in the press*. Sofia: Paradox, 2000 [Монова, Т. (2000). *Думите, които разделят. Политическият дискурс в печата*. София: Парадокс 2000].
- Popova, V. & Dimitrova, M. (2013). (Eco)linguistics and media language. *LiterNet*, 14.10.2013, № 10 (167). Available from: http://litenet.bg/publish10/velka_popova/ekolingvistika.htm [Попова, В. & Димитрова, М. (2013). (Еко)лингвистика и медиен език. *Електронно списание LiterNet*, 14.10.2013, № 10 (167). Available from: http://litenet.bg/publish10/velka_popova/ekolingvistika.htm]
- Serebrennikova, E. (2011). Ethnosemiomethry as a method of linguistic axiological analysis. *Linguistics and axiology: ethnosemiomethry value meanings*. Moskva: Tesaurus, 2011, 3-48 [Серебренникова, Е. (2011). Этносемиометрия как способ лингвистического аксиологического анализа. *Лингвистика и аксиология: этносемиометрия ценностных смыслов: коллективная монография*. Москва: Тезаурус, 2011, 3 – 48].

- Sretenskaja, L. (1994). *Functional semantic-stylistic category valuation in science texts from different genre*. Sankt-Peterburg, 1994. Available from: <http://cheloveknauka.com/v/520582/a?#> [Сретенская, Л. (1994). *Функциональная семантико-стилистическая категория оценки в научных текстах разных жанров (на материале текстов по строительной экологии)*. Автореферат, Санкт-Петербург, 1994. Available from: <http://cheloveknauka.com/v/520582/a?#>]
- Stylistic encyclopedia russian language. (2003). Ed. M.N.Kozhna. Moskva: Nauka, 2003 [Стилистический энциклопедический словарь русского языка. (2003). Под ред. М.Н. Кожиной. Москва: Наука, 2003].

THE FUNCTIONAL SEMANTIC-STYLISTIC CATEGORIES *AXIOLOGY AND EVALUATION*

Abstract. The article examines the concept of the functional semantic-stylistic category (FSSC) the introduction of which is the result of the development of functional direction in linguistics, particularly functional grammar and Bondarko's theory of functional-semantic categories and fields. The interest through FSSC *axiology* and *evaluation* was prompted by the awareness of language as a space in which the structures of knowledge, opinions, beliefs and imagination are associated with evaluation. The place and role of lexical-stylistic means are outlined in the field of evaluation and axiology.

✉ **Assoc. Prof. Andreana Borissova Eftimova, DSc.**

Faculty of Journalism and Communication

Sofia University

49, Moskovska St.

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: aeftimova1971@abv.bg

ФУНКЦИОНАЛНАТА ГРАМАТИКА НА М. ХАЛИДЕЙ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ЕЛЕМЕНТИТЕ ОТ ТЕМАТИЧНОТО ПОЛЕ В БЪЛГАРСКОТО ПРОСТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Елисавета Балабанова

Университет по библиотекознание и информационни технологии – София

Резюме. Текстът се опира на „Функционална граматика“ на Майкъл Халидей (Halliday, 1985; Halliday & Mathiessen, 2004), като приема дефиницията на М. Халидей за темата като това, „което говорещият избира за отправна точка на съобщението си“. Дефиницията на М. Халидей за темата се използва за определяне на темата в простото изречение в българския език. Въз основа на корпус от начални абзаци на текстове от художествената литература са направени изводи за това кои изреченски части най-често се явяват в ролята на тема в простото изречение. Изведена е йерархия на достъпа до тематичната позиция, като се стига до извода, че участието на изреченските членове в тематичното поле се управлява от тяхната референциална природа и от структурните им особености.

Keywords: Functional grammar; M.A.K. Halliday; topic; Bulgarian sentence; syntactic elements functioning as topics

1. Дефиниция за тема и обхват на тематичното поле според М. Халидей

В своята „An Introduction to Functional grammar“ (Halliday, 1985), в отделна глава за функционалната перспектива на изречението, М. А. К. Халидей подробно се спира на проблема за полето на темата¹⁾ в простото изречение. С оглед на представянето на данните и изводите за българския език е необходимо разглеждането на основните моменти от неговото изследване.

Според М. Халидей темата може да бъде номинална, адвербиална или предложна фраза (съотв. NP, AdvP или PP).

Той дава следните примери:

Ние (NP) ходихме до това място.

Някога (AdvP) аз наистина бях костенурка.

През деня (PP) можеш да ме намериш.

М. Халидей посочва, че в тематичната структура съществува и друга група елементи, които са със специфичен статут. В повечето случаи тези елементи са тематични, но не задължително. Това са:

А. Оценъчни думи и изрази

1. Думи и изрази, установяващи отношението между съдържанията на предходния текст и изречението, в което са употребени – *например, поне, във всеки случай, освен това, същевременно* и др.

2. Думи и изрази, изразяващи отношението на говорещия – *вероятно, винаги, със сигурност, искрено*.

Б. Релативи

1. Съюзи

2. Относителни местоимения

Поради специфичния статут на посочените елементи („служебните думи не участват в изграждането на комуникативния динамизъм на изречението“ – GSBKE, 1983) настоящото изследване ги включва в полето на Т, но не ги обособява като отделни обекти за анализ.

По отношение на структурата на тематичното поле в простото изречение М. Халидей различава два основни типа теми – проста и разширена.

Простата Т може да бъде представена и от група елементи, които функционират като единен комплекс:

[Том, Том, синът на ковача,] открадна парите.

Пример за разширена Т е:

[От друга страна, може би през празниците] ще е по-спокойно.

Тематичното поле М. Халидей разделя между три групи елементи, които невинаги са в равностойно отношение помежду си:

– текстуална (структурна) Т – средствата за осъществяване на кохезия;

– междуличностна (модална) Т;

– тема топик – същинската тема от семантична гледна точка.

Като текстуални и модални теми функционират посочените вече елементи с по-особен статут в полето на Т (виж. точки А и Б по-горе), но вниманието ни тук ще се спре основно на елементите, които се проявяват като тема топик.

И така, различните аспекти при описанието на темата Халидей обобщава в следната дефиниция: „Темата на всяко просто изречение се простира до (и включва) темата топик (т.е. първия елемент, който има някаква функция в идеационалната структура), а това е единица, функционираща като подлог, допълнение или обстоятелствено пояснение“ (Halliday, 1985).

Проблемът за елементите, влизащи в полето на Т, е едно от проявленията на независимите функции тема и рема на структурно ниво – синтактично и прозодично (Asher, Simpson, 1994). Другото проявление е словоредът, като и двете са свързани с разпределението на информацията в изречението. Ето защо в следващите части на текста ще разгледаме именно проявленията на темата на структурно ниво, както и взаимодействието между структурното и функционалното ниво. Встрани от нашия интерес ще остане връзката между

функционалното ниво и прозодията – област, в която има редица изследвания и която има нужда от отделно внимание.

2. Тематичното поле в българското просто изречение – елементи и йерархия между тях

Въпросът за обсега на тематичното поле е свързан с по-общия проблем за разпределението на информацията в изречението. Темата се свързва със синтактични процеси, които задържат дадена езикова единица в най-лява позиция в изречението. Разпределението „ляво – дясно“ е във връзка с прагматичните понятия „център на вниманието“ (тема) и „значимост“ (рема), които са с когнитивен характер, т.е. елементи, появяващи се вляво, принадлежат към тази част на изказването, която е „център на вниманието“ за говорещия, а тези вдясно най-често изразяват значимост. Това разпределение е всеобщо качество на човешката комуникация в неутрални условия, т.е. при обективен (прав) словоред (вж. част 3). Организирането на информационния поток в изказването се извършва съгласно спирането на вниманието първо на известното, определеното и после на новото, неопределеното (Asher, Simpson, 1994; GSBKE, 1983; Ivanchev, 1986). Това е всеобща тенденция в естествените езици, която се изразява в семантични и структурни конфигурации като тема – рема, субект – предикат, NP – VP. Посочените конфигурации са единици на отделните синтактични нива (функционално, структурно), които, както беше отбелязано нееднократно, не се припокриват, а по-скоро си взаимодействат (Georgieva, 1974). Интерес пораждат именно „пресечните точки“ между тези равнища, една от които е видът и „активността“ на граматичните елементи, изграждащи полето на темата.

Изследванията за повечето естествени езици показват, че най-често елементи от невербален характер заемат позицията на Т. Можем да кажем всъщност, че тематичната позиция заемат елементи с референциален характер и от там връзката на Т с референтността води до лингвистичното заключение с прагматичен характер: само елементи с референциално значение могат да функционират като център на вниманието (Asher, Simpson, 1994). На тази основа, при проучвания върху различни езици, е изведена следната йерархия на достъпа до Т позицията:

подлог > непряко допълнение > пряко допълнение > обстоятелствено пояснение за място > обстоятелствено пояснение за време.

За българския език досега има само изследвания по конкретни въпроси относно това кои елементи може да функционират като тема. Засега само в академичната граматика на съвременния български книжовен език (GSBKE, 1983) се предлага относително по-обобщена информация по въпроса. Там се посочва, че „съставка на равнището на актуалното членение на изречението може да бъде всеки член на изречението като тематичен или рематичен“

(пак там), като се изброяват частите на изречението, които заемат позицията на Т или Р. Посочват се и съответните словоредни особености в единия и в другия случай. Според „Граматика на съвременния български език“:

- 1) подлог – може да бъде и тема, и рема;
- 2) сказуемо – обикновено свързваща част, но може да се включва в Т или Р;
- 3) допълнение – пряко и непряко – може да се включва и в Т, и в Р;
- 4) обстоятелствени пояснения – включват се и в темата, и в ремата.

От изложеното се вижда, че по-детайлни закономерности за достъпа до Т позиция на различните синтактични елементи не са изведени.

Затова **основната цел** на настоящото изследване беше да проследи дали подобни закономерности съществуват в българския език.

Обобщените резултати са представени в схема 1 по-долу, като от горе надолу честотата на употреба на съответната категория намалява, като това важи и в рамките на подкатегориите.

Детайлното разделение на подкатегории беше наложено от самия езиков материал, като задачата на изследователя бе да изясни причините за предпочитане на едни синтактични форми пред други за изразяване на Т в простото изречение. Резултатите са изложени в следващите части на текста (2.1., 2.2., 2.3.), като към всяка подчаст има пример/и. Всички теми в примерите са болдирани, а тези, които са обект на внимание, са и в курсив.

Схема 1

I. Подлог

1. Име

- 1.1. Име с определение
- 1.2. Нулева употреба на подлога
- 1.3. Съществително собствено
- 1.4. Нечленувано име

2. Местоимение

- 2.1. Лично местоимение
- 2.2. Относително местоимение
- 2.3. Показателно местоимение
- 2.4. Въпросително местоимение
- 2.5. Обобщително местоимение

II. Обстоятелствено пояснение

1. За време
2. За място
3. За причина

III. Дополнение

1. Пряко
2. Непряко

1.1. Тема подлог

Както се вижда от схема 1, най-голям брой са темите в позицията на подлог. Групата на подлога е разделена на две големи подгрупи – подлог, изразен с назоваваща дума (съществително, прилагателно, числително име), и подлог, изразен с местоимение.

В повечето изследвания върху различни езици подлогът действително заема водещо място сред останалите части на речта в позицията на Т. Тази закономерност отразява в най-голяма степен припокриването на функционалното и структурното равнище.

На граматично ниво подлогът е едната съставка на предикативната синтагма, той е „синтактично независима част на изречението, която изразява предметно понятие и се определя предикативно от сказуемото“ (ГСБКЕ, 1983), „подлогът означава винаги предмет, който се мисли всякога като носител на качества или производител на действия, изразени в изречението чрез сказуемото“ (ГСБКЕ, 1983). И така, подлогът е граматически по-независимата единица (още повече че българският език е про-дроп, т.е. подлогът често се изпуска, тъй като граматическите му характеристики са изразени чрез сказуемото).

Според приетата тук дефиниция на Т тя е изходният пункт, „отправна точка на съобщението, представяща всяко изречение под формата на съобщение за един от неговите елементи“ (Halliday, 1985). Вижда се, че граматичното определение за подлога е максимално близо до това изискване и затова „от комуникативна гледна точка подлогът много често е тема“ (Halliday, 1985).

1.1.1. Подлог назоваваща дума (име)

В групата на Т подлог назоваващите думи с определения са най-често срещаните. За илюстрация служи следният пример: **Край рибарника на Бибино лице** Т1 имаше череша, щом **плодовете ѝ** Т2 узряха, **една врана** Т3 се научи да прелита откъм Рабиша и да яде череша. **Стопанката, плоска и извънредно бърлива жена** Т4, я проклинаше и гонеше непрекъснато, но мигар човек Т5 може да застане на пост пред дървото и да го брани по цял ден от нападатели.

От примера се вижда, че Т2, Т3, Т4 се реализират като подлог със съответно несъгласувани и съгласувани определения. За най-големия брой на тази подгрупа (Т подлог с определения) има обяснение извън функционалното ниво на изречението – в характера на отношенията между определение и определяемо.

Известно е, че „признаците, изтъквани чрез определенията, имат предназначението да диференцират и индивидуализират предметите... преди предикативното оформяне на ядрото на изречението“ (GSBKE, 1983). Признакът се приписва на основата на „осъзната установена връзка между предмета и неговия признак“ (GSBKE, 1983). Следователно отношението признак – обект, т.е. определение – подлог тема произтича от обкръжаващата текста действителност. Последното напълно съвпада с изискването Т да е това, което говорещи-

ят е избрал (от ситуацията) да направи отправна точка на своето съобщение. Т подлог, съпроводена от определения (независимо от техния вид), е максимално индивидуализирана спрямо останалите елементи от обкръжаващата действителност.

1.1.2. Нулева употреба

На второ място като брой са случаите, когато подлогът тема в поредни прости изречения се изпуска. На структурно ниво това е възможно поради сигнализирането на глаголното лице чрез други езикови средства като окончанието на глагола. Изследваният материал показва, че на функционално равнище закономерността се запазва, тъй като следващите прости изречения (без подлог) имат за тема първоначалната тема подлог, изразена с име или местоимение. Очевидно в този случай отново има тясно взаимодействие между двете нива – синтактично и функционално.

Пример (на мястото на липсващата Т е поставен знак V):

Щом *пътят* отмина края на лозята, V изви между двете старовремски могили и V заслиза надолу, **пред очите на Папазова** се откри цялото Антимово, разхвърляно, пъстро, позатулено от овошки, насечено от белите линии на каменните огради.

След първоначално въведената със съществително нарицателно Т подлог следващите прости изречения се отнасят към Т в първото просто изречение.

Би могло да се посочат редица подобни примери, но по-важен в случая е изводът, че Т подлог (изразена с име или местоимение) е поредният случай на припокриване между функционално и структурно равнище.

2.1.3. Членуван подлог

Проблемът за определеността и връзката ѝ с актуалното членение на изречението е застъпен в българската лингвистична литература в изследванията на Св. Иванчев (Ivanchev, 1968, 1978). Тук няма да излагаме подробно неговите разсъждения, а ще посочим само тези от тях, които обясняват наблюдаваните от нас факти.

Св. Иванчев стига до извода, че „актуалното членение на изречението [...] в известен смисъл съвпада функционално с употребата на члена в българския език“ (Ivanchev, 1978).

Приема се, че членуването има две основни функции – индивидуализираща и генерализираща. Двете функции се противопоставят по същината си, но имат еднакъв формален белег и разграничението им може да стане само въз основа на контекста (Ivanchev, 1978). Св. Иванчев прави детайлно описание на случаите, в които чрез членуването се изразява едната или другата функция.

Същественото за нас е, че и при двете употреби на определителния член има ясно отграничаване на предмета на съобщението от действителността; в единия случай – като единичен обект, а в другия – като множество. Във функционалното ниво на изречението се извършва неутрализация на тези два признака и

значим остава фактът, че дадената Т подлог е обект от действителността, предварително избран за основа на съобщението. В този случай следователно няма пълно припокриване между граматично и функционално ниво.

Примери за двете значения на определеността и неутрализацията им на функционално ниво представят примерите по-долу.

Пример:

Наоколо Т1 е само поле и **над него** Т2 небето е тъй просторно, въздушно и необятно, че **селото** Т3 с двайсетината си къщи отдалеч изглежда още по-малко, безцветно и уединено сред узрелите ниви, като птиче гнездо. Наближава **жетва** Т4, но **тук** Т1 е още глухо и безлюдно. **Градът** Т5 наистина е далеч, **далеч са** Т6 и околните села, но **Люляково** Т1 и без това заглъхна и съвсем запустя **още когато** Т7 се обяви мобилизацията и **мъжете** Т8 заминаха.

В това сложно изречение Т3 и Т5 изразяват индивидуализиращата функция на определителния член.

Пример:

Лястовиците Т1 оглеждат стрехите, **авлигата** Т2 – усойните долове, **синигерът** Т3 търси гъсенични листа, за да отгледа по-близо до тях малките си, **кълвачите** Т4 прелитат от дърво на дърво, **В** Т5 проверяват къде да дълбаят дупки.

В този пример Т1, Т2, Т3, Т4 представят генеричната функция на членуването. Т5 е тема подлог, който е изпуснат.

2.1.4. Подлог съществително собствено име

Значително по-малка, в сравнение с разгледаните досега, е групата на темите подлози, изразени със съществителни собствени имена. Според нас причината за това е и видът на изследваните текстове. В този смисъл, предварителният подбор само на текстове от художествената литература (начални абзаци) стеснява силно възможността за по-цялостна интерпретация (липсват текстове от разговорната реч – например диалози, където вероятността за поява на съществителни собствени имена е по-голяма). Ето защо тук ще се задоволим с даването на пример.

Пример:

Шибил Т1, страшният хайдутин, **когото** Т1 заптиета и кърседари диреха под дърво и камък, слизаше от планината и **В** Т1 отиваше да се предаде. Утре Т2 тая вест щеше да се разчуе навсякъде, **кой** Т3 щеше да я повярва? **Шибил** Т1 малко се грижеше за това. Той Т1 бързаше и **В** Т1 мислеше за друго.

2.1.5. Нечленуван подлог

Най-малобройната група сред тази на темите подлог принадлежи на нечленуваните подлози. Обяснение намираме отново във взаимодействието на двете равнища – функционално и граматично. Нулевата степен на маркираност на името подлог предполага и по-слабата му активност на функционално ниво, т.е. като Т. Неопределеното съществително име в позиция на тема подлог е в

минимална степен индивидуализирано от обкръжаващата го действителност, а напротив, има максимално обобщен референт като основа на съобщението.

Пример:

По нашите баири T1 все дребна стока пъпле, **голям добитък** T2 трудно ще се изкатери по козите пътеки. **Овца** T3, дето държиме, то T3 ти дава по една шепа мляко, а като **го** T3 острижеш напролет, горе-долу и **по една шепа вълна ти дава** T4.

2.1.6. Подлог местоимение

Местоименията са втората голяма подгрупа в групата на темите подлог. Техният общ брой е около една трета от броя на темите подлози, изразени с назоваваща дума. За да определим ролята на местоименията като елементи от тематичното поле, е нужно да се спрем на техните особености като клас думи.

На речево равнище местоименията имат две основни характеристики (Nitsolova, 1986).

- заместващи думи (субститути);
- деиктични (посочващи) думи.

Субститутивността (в синтагматичен план) е основен признак при описане на текстовата роля на този клас думи. Деиктичната функция пък обвързва местоименията със заобикалящата текста действителност, тъй като от гледна точка на своите референти те се съотнасят с различни части на речта. На тези части на речта местоименията се противопоставят по своята сигнификация. Най-характерното за местоименната сигнификация е дейксисът (посочването), като основни са два вида дейксис: ситуационен и текстов (Nitsolova, 1986).

Възможността на местоименията да посочват обекти от непосредствената текстова реалност или от действителността въобще, дава обяснение за участието им в тематичното поле.

2.1.6.1. Подлог лично местоимение

Личните местоимения са най-многобройната група сред темите подлози, изразени с местоимения.

Пример:

Жена му T1 ако е българка, много ще ми бъде чудно, но **той** T2 е българин. **В** T2 Има си българи роднини. Наистина, **той** T2 не им ходи и **те** T3 не му ходят, но **туй** T4 не изменява званието им на негови роднини.

T2 представя способността на личното местоимение за ситуационен дейксис, тъй като изречението, в което се намира, е първото в текста (т.е. референт на местоимението би могъл да бъде само обект от извънтекстовата реалност). T3 е пример за текстов дейксис, тъй като местоименият референт се намира в предишното изречение.

2.1.6.2. Подлог показателно или относително местоимение

Показателните и относителните местоимения се срещат еднакво често в позицията на T, като броят на всяка от тези групи е наполовина от този на личните.

Пример за показателно местоимение с функция на Т в изречението:

Че **аз** Т1 съм щастливец, **това** Т2 го знае цяла България, но **туй** Т3, **което** Т3 никой не знае, **то** Т3 е, че днес **В** Т4 нямах четиридесет и пет стотинки да си купя тютюн.

Пример за относително местоимение с функция на Т в изречението (Т2):

Привечер ятото диви гълъби Т1 накаца по ниските дъбове, **които** Т2 се издигаха на високия бряг, до самата рекичка, **чиито топли, уморени от жегата води** Т3 кротко ромоляха по каменистото корито.

2.1.6.3. Подлог въпросително или обобщително местоимение

Въпросителни или обобщителни местоимения като теми подлог се явяват в изследваните текстове само двукратно, ето защо е трудно да бъде направен по-цялостен извод за тяхното участие в тематичното поле.

Пример:

Утре Т2 тая вест щеше да се разчуе навсякъде, **кой** Т3 щеше да я повярва? **Шибил** Т1 малко се грижеше за това. **Той** Т1 бързаше и **В** Т1 мислеше за друго.

Т3 е пример за Т подлог, изразен чрез въпросително местоимение.

Пример:

Всичко Т1 трептеше от студа, **водата** Т2 искреше като наелектризирана, **над цялата тая малка ледена вселена** Т3 се носеше нежен звън, сякаш се докосваха едва-едва замръзващите връхчета на вълните.

В това изречение Т1 представя Т подлог, изразен чрез обобщително местоимение.

2.2. Тема обстоятелствено пояснение

Обстоятелствените пояснения са втората голяма група възможни синтактични единици за изразяване на Т в простото изречение. Общият им брой е близо три пъти по-малък от този на темите подлог, но все пак те съставляват една значителна група. Изследваният езиков материал показва, че като Т на простото изречение се явяват обстоятелствените пояснения за време, обстоятелствените пояснения за място и в единични случаи – обстоятелствените пояснения за причина. Другите видове обстоятелствените пояснения не са елементи на тематичното поле. Това налага да се изяснят причините за подобно „предпочитане“ на посочените синтактични единици пред останалите в същата група.

Изследванията сочат, че „измежду всички обстоятелства абсолютна обстоятелствена функция проявяват само обстоятелствата за време и място“, тъй като „те не характеризират самото действие, изразено от глагола като признак на субекта, а изтъкват известни външни обстоятелства, при които става свързването на субекта с неговия признак [...] те изясняват външните обстоятелства, при които се създава предикативното отношение“ (GSBKE, 1983). Обстоятелствените пояснения за време и място са най-слабо зависими от пре-

диката, поради което местоположението им в изречението не е в близост до него, а най-често в началото на изречението.

В този случай отново наблюдаваме припокриване на синтактичното и функционалното ниво. обстоятелствените пояснения за време и място в най-голяма степен отговарят на изискването темата да е това, което е познато от ситуацията, това, с което говорещият избира да започне съобщението си. Разглежданите обстоятелствени пояснения „се коренят“ в действителността, произхождат от нея и следователно са познати на участниците в комуникативния акт, тъй като участниците „са в еднакви ситуативни условия“, които са „обща, познати“ (GSBKE, 1983). Всичко това е и в съгласие с принципа за изграждане на съобщението от известната информация към новата.

2.2.1. обстоятелствено пояснение за време

В групата на обстоятелствените пояснения теми най-многобройна е тази на обстоятелствата, сочещи времевата ориентация на изказването. Закономерностите при избора и разпределението на този синтактичен клас като средство за изразяване на актуалното членение вече бяха посочени. Тук са представени два примера, които илюстрират направените изводи.

Пример:

Когато Т1 решиха да пътуват с колата, **времето** Т2 беше слънчево. **Витоша** Т3 се синееше, покрита със сняг, **който** Т4 слизаше само до Бояна, по-надолу Т5 се чернееше предпролетната земя, а **улиците на София** Т6 бяха чисти, като че **В цяла зима** Т7 са били под стряха.

Пример:

Надвечер **Спас**, един от **осемте опълченци** Т1, **които** Т2 вардеха моста, **В** Т1 поседна отвън на пейката и **първото нещо** Т3, **на което** Т3 се спряха очите му, беше, както винаги, градината на Гергилана насреща и каменната стена с белите рози по нея. **А сега току-що** Т4 беше валило дъжд и всичко Т5 изглеждаше по-иначе.

Трябва да отбележим, че много често обстоятелственото пояснение за време участва в полето на темата заедно с подлога (независимо дали той е изразен, или не, както е в случая на Т7 в първото изречение и на Т1 във второто).

2.2.2. обстоятелствено пояснение за място

Втора по големина е подгрупата на обстоятелствените пояснения за място.

Пример:

Тук-таме Т1 се виждаха жени в червени сукмани **В** Т2 да ходят из дворищата, **селяни** Т3 бавно вървяха из улиците, **по мегданите** Т4 играеха деца.

2.2.3. обстоятелствено пояснение за причина

Обстоятелствените пояснения за причина, функциониращи като Т, са едва няколко в сравнение с десетократно по-големия брой на другите два вида.

Пример:

От това идиотско търчане от сутрин до вечер Т1 човек нуловерите си не може да изпробва.

2.3. Тема допълнение

Последната и най-малобройна група на възможните синтактични средства за изразяване на тема в простото изречение са преките и непреките допълнения. Обяснение за наблюдаваното във функционален план явление откриваме на структурно ниво. Дополненията са синтактична единица, силно зависима от аргументната структура на предиката („допълнението уточнява, конкретизира значението на сказуемото и принадлежи към групата на сказуемото“ (GSBKE, 1983). От всички разгледани дотук елементи в полето на Т то е най-силно зависимата от предикатните изисквания единица. Тъй като в неутрални условия, т.е. при обективен словоред, глаголната фраза е нормалната област на проявление на ремата (Asher, Simpson, 1994), става ясно защо допълненията като основна нейна част много по-рядко попадат в обсега на тематичното поле. Следователно в този случай отново се наблюдава тясно взаимодействие между отделните равнища – функционално и граматично.

2. 3. 1. Пряко допълнение

В изследвания материал броят на темите преки и непреки допълнения е почти равен, което на този етап не откроява никаква зависимост при разпределението им.

Пример:

Вземете, да речем, например – **газените тенекета** Т1 и проследете каква роля играят **те** Т2 в обществения и частния живот на нашата татковина.

Пример:

Но да оставим настрана **въодушевените възклицания** Т1, те Т1 нищо не доказват, а ето фактите.

2. 3. 2. Непряко допълнение

Пример:

Децата – **малки, но „печени“ на работа, корави деца, росли и калени в гората** – Т1 залесяваха добре. **За разлика от тях учителката** Т2 беше градско чедо, и **на всичко** Т3 казваше „ела“: и на бора, и на смърча, и на хвойната дори.

3. Изводи

Установихме, че полето на темата в простото изречение включва следните елементи: подлог; обстоятелствени пояснения за време, за място, за причина; пряко и непряко допълнение.

Йерархията им при достъпа до Т позицията е следната:

подлог > обстоятелствено пояснение за време и за място > допълнение, т.е. най-голям е броят на темите подлози, следвани от темите обстоятелствени пояснения и най-малко във функцията на теми в простото изречение се явяват допълненията.

Наблюдаваното състояние се дължи според нас на тясното взаимодействие между структурното и функционалното ниво. Граматичните характеристики на посочените части на изречението определят и участието им в организацията на изказването по комуникативни параметри.

Водещата позиция на подлога в тематичното поле е в резултат на граматичните и семантичните му особености. Той е референт на предварително избран от действителността обект и затова е основа за реализирането на предикативната синтагма. От комуникативна гледна точка, това определя и функцията му като изходен пункт на съобщението.

Позицията на обстоятелствените пояснения в тематичното поле се дължи на способността им да предават параметри на заобикалящата изказването действителност. Те се реализират като основа на изказването, тъй като информацията, която носят, посочва параметрите.

Граматическата зависимост на допълненията от предиката определя и участието им в тематичното поле. Референциалната природа на допълненията (да се отнасят към обект, пряко зависим от предикативното отношение) е причина да заемат Т позицията. В същото време граматическата им същност поставя ограничения върху тяхното участие в комуникативната организация на изказването – като съществена част от глаголната фраза (която е обичайната сфера на проявление на ремата) допълненията са и най-слабо активната единица в тематичното поле.

И така, участието на елементите в полето на темата се регулира от референциалната им природа и техните структурни особености.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. От тук нататък в текста с цел краткост на повечето места използваме означенията Т и Р вместо тема и рема.

REFERNCES/ЛИТЕРАТУРА

- Asher, R. E. & Simpson, J. M. Y. (1994). *The Encyclopedia of language and linguistics*. Oxford; New York: Pergamon Press.
- GSBKE (1983) *Gramatika na savremenniya bulgarski knizhoven ezik*. Том III. Sintaksis. K. Popov (Ed). Sofia: Izdatelstvo na BAN. [*Граматика на съвременния български книжовен език*. (1983). Том 3. Синтаксис. (1983) Ред. К. Попов. София: Издателство на БАН].
- Georgieva, E. (1974), *Sredstva aktual'nogo chleneniya v bulgarskom jazyke. Papers on functional sentence perspective*. Danes, F. (Ed.). Prague [Георгиева, Е. (1974). Средства актуального членения в българском языке].

- Ivanchev, Sv. Problemi na aktualnoto chlenenie na izrechenieto. *Slavyanska filologiya*, t. 10. Ezikoznanie [Иванчев, Св. (1968). Проблеми на актуалното членение на изречението. *Славянска филология*, т.10. Езикознание]
- Halliday, M. A. K. (1985). *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Halliday, M. A. K. & Mathiessen, C. M. I. M., (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. Routledge
- Ivanchev, Sv. (1968). Nablyudeniya varhu upotrebata na chlena v balgarski ezik. *Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena*. Sofia: Nauka i izkustvo [Иванчев, Св. (1968). Наблюдения върху употребата на члена в български език. *Помогало по българска морфология. Имена*. София: Наука и изкуство]
- Nitsolova, R. (1986) *Balgarskite mestoimeniya*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Ницолова Р. (1986). *Българските местоимения*. София: Наука и изкуство].

FUNCTIONAL GRAMMAR OF M. HALLIDAY FOR IDENTIFYING THE ELEMENTS IN TOPIC POSITION IN BULGARIAN SENTENCE

Abstract. The text uses the Functional Grammar of M. A. K. Halliday (Halliday, 1985; Halliday & Mathiessen, 2004) and the definition of Halliday as the topic being this that the speaker decides to make a starting point of his message. Using this definition in a corpus, comprising of only first paragraphs of contemporary Bulgarian fiction, we make conclusions about which sentence parts are most commonly used as a topic. A hierarchy of the most common sentence parts, which function as topic, is defined. The conclusions show that the referentiality and the syntactic features of the sentence elements are the reasons for an element to function as a topic.

✉ **Dr. Elisaveta Balabanova**

University of Library Studies and Information Technology

119, Tsarigradsko shose Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: elisavetabal@yahoo.com